

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Pardubické školství za první světové války

Eduard Pazourek

Bakalářská práce

2019

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Eduard Pazourek**
Osobní číslo: **H15535**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Spisová a archivní služba**
Název tématu: **Pardubické školství za první světové války**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce se zaměří na problémy, které pardubické školy musely řešit během první světové války. V této době byla řada budov zabrána vojskem, což omezovalo možnosti výuky. Řešeny budou otázky, jak válka ovlivnila výuku, které budovy byly školami používány v době války, zda a kdy došlo k uvolnění budov erárem. Dalším úkolem bude prostudovat spisy MŠR a zjistit, jakým způsobem ovlivnila válka chování dětí a jaké preventivní kroky proti delikvenci byly za války v Pardubicích uskutečněny.

Rozsah grafických prací: **obrazová a mapová dokumentace**

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

LENDEROVÁ, Milena - HALÍŘOVÁ, Martina - JIRÁNEK, Tomáš, Vše pro dítě: válečné dětství 1914-1918. Praha ; Litomyšl : Paseka, 2015. MICHLOVÁ, Marie, Byli jsme a budem, aneb, Česká každodennost 1914-1918. Řitka: Čas, 2013. ŠEDIVÝ, Ivan, Češi, české země a Velká válka 1914-1918. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. BARTOŠOVÁ, Jana... et al., Škola a Velká válka. V Přerově: Muzeum Komenského, 2014. KUČERA, Rudolf, Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914-1918. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Martina Halířová, Ph.D.**

Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2017**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. listopadu 2018**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2017

Prohlášení

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 10. ledna 2019

Eduard Pazourek

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval své vedoucí práce Mgr. Martině Halířové, Ph.D. za odborné vedení práce, cenné rady, připomínky, konzultace a ochotu, se kterou se mi věnovala. Dále bych rád poděkoval svým prarodičům za věnovaný čas a podporu při psaní závěrečné práce. Mé poděkování rovněž patří ostatním členům rodiny a všem blízkým, kteří mi byli po celou dobu studia nápomocni.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá školstvím v Pardubicích během první světové války. Nejprve je čtenář seznámen s podobou školství mezi vydáním říšského školského zákona roku 1869 a vyhlášením první světové války. Následně jsou v práci představeny jednotlivé školní instituty a budovy v Pardubicích, ve kterých probíhalo vyučování školní mládeže. Výzkum je dále zaměřen na počet žactva ve všech válečných školních letech. Po vypuknutí světového válečného konfliktu je pozornost věnována především školním budovám a místu sloužícímu k výuce studentů.

Klíčová slova

Dějiny Pardubic, dějiny školství, školní budovy, přelom 19. a 20. století, první světová válka.

Title

Schools in Pardubice during the First World War.

Annotation

This bachelor thesis analyzes education in Pardubice during the First World War. In the first part, the reader is informed about the form of education in the period between the enactment of the Education Act of 1869 and the start of the First World War. Then, individual school institutions and the school buildings in which pupils were taught are described. Moving on, the research focuses on the number of children going to these schools in each year of the conflict. After the outbreak of the First World War, the attention shifts mainly towards the school buildings and places where children were taught.

Keywords

History of Pardubice, history of education, school buildings, turn of the twentieth century, World War I.

Obsah

Úvod.....	9
1. Podoba školství před první světovou válkou	13
2. Změny ve školství, které přinesla první světová válka	17
3. Školství v Pardubicích před první světovou válkou	21
3.1. Staroměstské školy	21
3.1.1. Staroměstská škola chlapecká	21
3.1.2. Staroměstská škola dívčí	22
3.2. Novoměstské školy	23
3.2.1. Novoměstské obecné školy	23
3.2.2. Novoměstské měšťanské školy	25
3.3. Obecná škola U Kostelíčka	26
3.4. Obecná škola Na Skřivánku	27
3.5. Reálné školy, reálná gymnázia a gymnázia	28
3.5.1. Vyšší reálná škola chlapecká.....	28
3.5.2. Dívčí reálné gymnázium.....	29
3.5.3. Gymnázium	31
4. Počet žáků v Pardubicích během první světové války.....	33
4.1. Staroměstská měšťanská a obecná škola chlapecká.....	33
4.2. Staroměstská měšťanská a obecná škola dívčí.....	35
4.3. Novoměstská obecná škola chlapecká a dívčí	36
4.4. Novoměstská měšťanská škola chlapecká a dívčí.....	37
4.5. Obecná škola smíšená U Kostelíčka	38
4.6. Obecná škola smíšená Na Skřivánku	39
4.7. Vyšší reálná škola chlapecká	40
4.8. Dívčí reálné gymnázium	41

4.9. Gymnázium	42
5. Školství v Pardubicích během první světové války	44
5.1. První válečný školní rok 1914/1915	44
5.2. Druhý válečný školní rok 1915/1916	51
5.3. Třetí válečný školní rok 1916/1917	55
5.4. Čtvrtý válečný školní rok 1917/1918	57
5.5. Pátý válečný školní rok 1918/1919	59
6. Vznik Československé republiky očima školních kronikářů.....	61
Závěr	65
Résumé.....	66
Seznam použitých pramenů a literatury.....	69
Seznam zkratk	73
Seznam tabulek	74
Seznam příloh	75
Přílohy.....	77

Úvod

Cílem této práce je blíže představit školství v Pardubicích a jeho podobu, v jaké se nacházelo během první světové války. Celá bakalářská práce je rozdělena celkem do šesti kapitol, které školství v Pardubicích představují chronologicky. Nutno rovněž zmínit, že tato práce se zaměřuje nejen na základní školství, které v tehdejší době zahrnovalo obecné a měšťanské školy, ale také na ty střední školy, na kterých bylo žákům umožněno dokončit i základní vzdělání, neboli splnit povinnou školní docházku. Jedná se o Staroměstskou obecnou školu chlapeckou, Staroměstskou měšťanskou školu chlapeckou, Staroměstskou obecnou školu dívčí, Staroměstskou měšťanskou školu dívčí, Novoměstskou obecnou školu chlapeckou, Novoměstskou měšťanskou školu chlapeckou, Novoměstskou obecnou školu dívčí, Novoměstskou měšťanskou školu dívčí, obecnou školu smíšenou U Kostelíčka, obecnou školu smíšenou Na Skřivánku, Vyšší reálnou školu chlapeckou, Dívčí reálné gymnázium a Gymnázium. Tento přehled všech sledovaných školních institutů je zde zmíněn pod oficiálními názvy tehdejší doby.

První kapitola je zaměřena na školství a jeho podobu, v jaké se nacházelo před vypuknutím první světové války. Kapitola zmiňuje rok 1869 a přijetí říšského školského zákona. Ten přinesl nemálo změn, které zásadně ovlivnily školství v českých zemích. V kapitole je také zahrnuta modifikace zmíněného zákona, nebo porovnání úrovně školství v českých zemích s ostatními zeměmi Předlitavska. Podkladem pro tuto kapitolu je především současná odborná literatura zejména *Dějiny pedagogiky*¹, *Pedagogika pro učitele*² a *Velké dějiny zemí Koruny české*³.

Další kapitola je navazující a ukazuje, k jakým změnám ve školství došlo během válečného konfliktu. Začátkem kapitoly je vysvětleno, jak mobilizace postihla žáky v domácím i školním prostředí. Pozornost je dále věnována především výuce žáků. Ta byla silně ovlivněna válečnou propagandou a pěstováním rakouského vlastenectví. Naopak nacionalismus byl silně potlačován. Neopomenutelná část je věnována cenzuře učebnic a knih ze školní knihovny. Poslední část se zaměřuje na studenty středních škol, kteří kvůli svému věku vyhovovali podmínkám mobilizace. Mezi současnou odbornou literaturou, která se věnuje této problematice a byla využita při psaní práce, patří například *Vše pro dítě: válečné*

¹ KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2429-4.

² VALIŠOVÁ, Alena – KASÍKOVÁ, Hana (eds.). *Pedagogika pro učitele*. 2., rozšířené a aktualizované vyd. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3357-9.

³ BOROVIČKA, Michael et al. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek 12. b, 1890-1918. Praha: Paseka, 2013. ISBN 80-7185-264-3.

*dětství 1914-1918*⁴, *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*⁵ a *Študáci a kantoři za starého Rakouska, české střední školy 1867-1918*⁶.

V pořadí již třetí kapitola je zaměřena na jednotlivé školy v Pardubicích. Je rozdělena do několika podkapitol, které popisují historii školních institutů od zahájení příprav pro stavbu školních budov, ve kterých probíhala výuka na počátku první světové války. V některých případech jsou zde popsány podstatné změny, které měly nemalý vliv na chod těchto škol. Mimo stavbu školních objektů jsou u mladších škol též zmíněny okolnosti jejich založení. Jednotlivé podkapitoly jsou psány na základě zápisů ve školních kronikách. Tyto kroniky jsou umístěny v samostatných archivních fondech škol, které se nacházejí ve Státním okresním archivu v Pardubicích. Dalším pilířem této kapitoly je dobová odborná literatura, která se zaměřuje na historii školství pardubického okresu. Jedná se o třídílnou práci Františka Karla Rosůlka *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko. Dějinný a místopisný obraz, společná práce učitelstva školního okresu Pardubického*⁷. Další neméně důležitou knihou, která popisuje historii školství v Pardubicích, je práce Josefa Sakaře *Dějiny Pardubic nad Labem*⁸.

Následující kapitola se věnuje počtu studentů na počátku školního roku. Stav žactva jednotlivých škol v Pardubicích je rozdělen na postupné ročníky a následně zanesen do tabulek. U každého ročníku je navíc poznamenán počet tříd a tím i místností, ve kterých probíhala výuka. Tento údaj je sledován během celého období první světové války. Tabulka tedy zaznamenává počet studentů během všech pěti let. Archivní prameny fondů sledovaných škol, bohužel, neumožňují, aby byla ve všech případech tabulka kompletně vyplněna. Nepatrný zlomek ročníků je v tabulce nevyplněn z důvodu nečitelnosti zápisu, nebo nedochování záznamu. Přestože se v některých případech počet studentů jednotlivých ročníků nepodařilo do tabulky zaneset, celkové množství žactva pro celou školu je vždy poznamenáno. Výjimkou je jeden případ, kde kronikář zapomněl, nebo záměrně neuvedl počet chlapců ve druhém ročníku. Chybějící údaj lze na základě předchozího školního roku odhadnout. Úplně zaznamenán je počet všech tříd. Každá tabulka je doplněna popisem pramene v podobě výročních zpráv, nebo školních kronik. Popisy pramenů obsahují zmínky o záznamech, které

⁴ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě: válečné dětství 1914-1918*. Praha: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-499-4.

⁵ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*. 2., doplněné vydání. Praha: NLN, 2014. ISBN 978-80-7422-302-0.

⁶ ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska, české střední školy v letech 1867 – 1918*. Praha: Libri, 2007. ISBN 978-80-7277-163-9.

⁷ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II. Dějinný a místopisný obraz, společná práce učitelstva školního okresu Pardubického*. Díl druhý. GARN, 2015.

ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III. Dějinný a místopisný obraz, společná práce učitelstva školního okresu Pardubického*. GARN, 2015.

⁸ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl III., část 2, Školství. Nákladem města Pardubic, 1927.

se týkají počtu žactva. Tato kapitola lépe umožní představit si, jak velké prostory sloužily k výuce jednotlivým školám, a také pochopit, do jak moc nepříjemné situace se školy dostaly během první světové války, když přišly o místo k výuce.

Kapitola pátá je zaměřena na školství v Pardubicích během první světové války. Sled událostí je v kapitole rozdělen do pěti podkapitol, které chronologicky popisují strasti válečných školních let. Pozornost je hlavně zaměřena na zabírání školních budov a následného shánění nových prostor pro vyučování, jelikož absence místa pro výuku postihla školství v Pardubicích nejvíce. Tato problematika zůstala doposud odbornými pracemi opomíjená. Naopak každodenní život dětí navštěvujících školu je v této práci zmíněn velmi skromně. Je to především z důvodu, že se tomuto tématu věnuje celá řada odborných knih. Další problematikou, která v této práci není řešena, je odchod studentů a učitelů na frontu. Tuto otázku by bylo lepší řešit samostatně v širším kontextu. Primárním podkladem pro pátou kapitolu jsou školní kroniky a další archivní prameny z válečného období, které jsou součástí archivních fondů sledovaných škol. Prozkoumán byl také archivní fond Archiv města Pardubice, který obsahuje nepatrné množství archiválií týkající se škol v Pardubicích. Dále byl prostudován archivní fond Újezdní školní rada Pardubice, který obsahuje především velmi četnou korespondenci. Všechny zmíněné archivní fondy jsou uloženy ve Statním okresním archivu v Pardubicích. Využita byla taktéž dobová odborná literatura *Pardubice za světové války*⁹. Jedná se o dílo Františka Váchy, který pardubickému školství věnoval ve své práci malou kapitolu.

Poslední kapitola je věnována školním kronikám a jejich pohledu na vznik Československé republiky. V kapitole jsou porovnávány zápisy z dob monarchie a následného období Československa, které se netýkají pouze školy. Drtivá většina zápisů je velmi loajální k oběma režimům, avšak záznam o vzniku republiky, který je dělitelem těchto dvou etap, mluví o období monarchie jako o velikém utrpení českého národa. Z těchto důvodů lze o upřímnosti některých slov pochybovat. Přesto se nám do ruky dostává pramen, který má krásnou vypovídací hodnotu z hlediska atmosféry některých školních dní tehdejší doby.

Součástí práce je obrazová příloha, která ukazuje především školní budovy, ve kterých sídlily jednotlivé školní instituty na prahu první světové války. Každý objekt, který krátce před vyhlášením válečného konfliktu sloužil školním účelům, je stále městem využíván. Ne všechny tyto prostory jsou však dnes určeny pro vzdělávání dětí. Za každým, dnes již historickým, snímkem školního objektu následuje fotografie pořízena během vzniku této

⁹ VÁCHA, František. *Pardubice za světové války*. Vydáno péčí městského osvětového sboru v Pardubicích, 1937.

práce. Je tak možné porovnat změny jednotlivých budov, které si vyžádal čas, sloužící účely, nebo zvýšení kapacit škol. Závěrem obrazové přílohy jsou fotografie raněných vojáků, kteří našli pomoc během první světové války právě v těchto budovách.

1. Podoba školství před první světovou válkou

Pro lepší pochopení života dětí navštěvujících školu (nejen v Pardubicích), je nutné vědět, v jaké podobě se školství v českých zemích nacházelo. V roce 1869 se uskutečnila zásadní změna ve školství, která přetrvala až do vypuknutí první světové války. V květu téhož roku byl přijat říšský školský zákon¹⁰, který vypracoval ministr kultury a vyučování Leopold Hasner.¹¹ Tento zákon je proto někdy označován jako Hasnerův zákon.

Tímto zákonem byla především zavedena osmiletá školní povinnost. Byly zřízeny osmileté obecné školy a osmileté školy měšťanské, na kterých mohl žák studovat pouze tři roky, navštěvoval-li předtím pět let školu obecnou. Ve vzdělávání mohl žák rovněž pokračovat místo na měšťanské škole na reálné škole, reálném gymnáziu, nebo gymnáziu.¹² Žáci, kteří ukončili svá studia na školách obecných, nebo měšťanských, většinou odcházeli přímo do praxe. Tyto školy tedy nevytvářily předpoklady pro další studium.¹³ Středních škol nebylo mnoho a podmínkou pro studium na střední škole bylo zaplacení školného. Děti z méně majetných rodin tak neměly mnoho možností na těchto školách studovat. Na školách obecných a měšťanských se pochopitelně žádné školné neplatilo. Na školách středních museli rodiče už za studium svých dětí platit. Výše školného nebyla na všech středních školách stejná. Začátkem 20. století činilo školné ve městech nad 25.000 obyvatel 80 korun za rok. V menších městech částka dosahovala 60 korun ročně. Nemajetní rodiče mohli být od placení školného osvobozeni pouze v případě, že student dosahoval slušného prospěchu i chování.¹⁴ Jelikož byl i obsah učiva na středních školách velmi rozdílný, nemohli žáci, absolventi měšťanských škol, přestoupit do vyšších ročníků středních škol. Po úspěšném absolvování střední školy měli žáci dále možnost studovat na vysokých školách. Střední škola tak byla jedinou cestou, jak se dostat k vysokoškolskému studiu.¹⁵

Byly zakládány čtyřleté učitelské ústavy s maturitou, po jejichž absolvování mohl nastoupit tzv. podučitel na dvouletou praxi a po splnění zkoušky učitelské způsobilosti následně vyučovat na obecních školách. K vyučování na měšťanské škole bylo potřeba složit zvláštní zkoušku ve vybraných odborných předmětech. Učitelky, přestože se jednalo

¹⁰ Říšský zákon daný ze dne 14. května 1869, č. 62 tzv. *Reichsvolksschulgesetz*, jímžto se ustanovují pravidla vyučování na školách obecných.

¹¹ KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. *Dějiny pedagogiky*, s. 97.

¹² *Tamtéž*, s. 97 – 98.

¹³ VALIŠOVÁ, Alena – KASÍKOVÁ, Hana (eds.). *Pedagogika pro učitele*, s. 75.

¹⁴ BOROVIČKA, Michael et al. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek 12. b, 1890-1918, s. 394 – 395.

¹⁵ VALIŠOVÁ, Alena – KASÍKOVÁ, Hana (eds.). *Pedagogika pro učitele*, s. 75.

o absolventky ženských učitelských ústavů, nesměly po provdání učit. Tzv. učitelský celibát byl zrušen, až po vzniku Československé republiky, roku 1919.¹⁶

Učitelství nebylo povolání, které by příliš vynášelo. Hasnerův zákon se o platech učitelů nezmiňoval, jelikož zůstaly v kompetenci zemských sněmů. V roce 1871 byly stanoveny českým sněmem čtyři platové třídy v rozmezí 300 až 600 zlatých ročně. Každých pět let byl plat učitele zvýšen o 100 zlatých. Roku 1895 došlo k navýšení částky na 500 až 800 zlatých ročně kantorům obecných škol. Platy na měšťanské škole byly též zvýšeny, a to na 700 až 900 zlatých za rok. Lze tedy uvést, že učitelé na měšťanských školách na tom byli o trochu lépe, než učitelé na školách obecných. Před rozpadem monarchie tyto složité výpočty nahradila jednotná úprava. Platy byly stanoveny ve výši 1.600 až 2.000 korun ročně s přídatkem 200 až 250 korun po pěti letech.¹⁷

Aby bylo vzdělání dostupné pro všechny, mělo docházet ke zřizování škol všude, kde v okruhu jedné hodiny po dobu nejméně 5 let žilo přes 40 dětí. Obec byla proto povinna zřídit školu, jakmile větší počet než 40 žáků musel docházet do školy, která byla vzdálena více než 4 kilometry.¹⁸ Náklady na obecné školy byly záležitostí obcí. Vzdělávání učitelů bylo financováno státem. Na přelomu 19. a 20. století byl poměr škol zhruba jedna ku tisíc obyvatel. Pokud obec, která měla za úkol zajistit prostor ke vzdělávání dětí, nechala postavit novou školní budovu, mohla od státu požadovat podporu v hodnotě 20.000 zlatých. Obec rovněž musela materiálně zajistit provoz školy. Jednalo se o nábytek, topivo a osvětlení. Školní pomůcky spolu s učitelským platem zajišťovala okresní školní rada.¹⁹ Podmínky, jaké vznikaly ve škole, dlouho zaostávaly za potřebami kulturní a civilizované společnosti. Na konci 19. století, podle platných školních řádů, mohlo navštěvovat jednu třídu nejvýše 80 žáků. Přesto se stávalo, že se výuky v jedné místnosti účastnilo až 120 studentů. Školní budova, ani její vybavení, rovněž nedosahovala vysoké úrovně. Tato situace se počátkem 20. století výrazně zlepšila, a to především u středních škol. Rozvoj školství byl jedním z úspěchů české politiky, proto se české úřady snažily, aby i materiální zajištění těmto výsledkům odpovídalo. Školství prospěla také vzájemná rivalita Čechů mezi Němci, jelikož nikdo nechtěl zůstat pozadu.²⁰

Na základě Hasnerova zákona dále vznikaly školní rady, které dohlížely na samotné školy. Jednalo se o místní školní radu, která dohlížela na školy ve školních obcích. Tyto rady

¹⁶ KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. *Dějiny pedagogiky*, s. 97 – 98.

¹⁷ BOROVIČKA, Michael et al. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek 12. b, 1890-1918, s. 395.

¹⁸ *Tamtéž*, s. 393.

¹⁹ *Tamtéž*, s. 394.

²⁰ *Tamtéž*, s. 396.

mohly vzniknout dvě, a to v případě škol jak české národnosti, tak národnosti německé v jedné oblasti. Rada byla volena vždy na tři roky a skládala se ze zástupců náboženské společnosti, obce a samotných škol. Další radou byla okresní školní rada, které předsedal hejtman daného okresu. Radou třetí a poslední byla zemská školní rada, která byla zřizována v jednotlivých zemích Předlitavska. Zemská školní rada byla rozdělena na českou a německou, radě předsedal místodržitel a podřízena byla ministerstvu kultu a vyučování.²¹

Hasnerův zákon, který začal platit školním rokem 1870/1871, neznal rozdíly mezi chlapci a dívkami. Školní osnovy byly pro obě pohlaví jednotné. Na školách existovaly nejen ruční práce dívčí, ale také ruční práce chlapecké. Tělesná výchova byla též zavedena jak pro chlapce, tak i pro dívky. Kvůli odporu veřejnosti se ale nakonec stal dívčí tělocvik nepovinný. Stačilo, aby rodič písemně požádal o osvobození své dcery z hodin tělesné výchovy. Tato možnost byla v praxi hojně využívána.²² Mimo tělesné výchovy a ručních prací se na školách pochopitelně vyučovalo více předmětů. Na školách obecných měli žáci v rozvrhu také náboženství, jazyk, počítání, psaní, nauku o formách geometrických, zpěv, přírodovědu, zeměvědu a historii. Dále byl také kladen důraz k vlastenectví a ústavě.²³ Rozvrh žáků na měšťanských školách se o tolik nelišil. Spíše byl pouze doplněn o některé předměty. Jednalo se o aritmetiku, vedení knih, kreslení od ruky a krasopis.²⁴ Do výuky bylo možné zařadit také nepovinné předměty. Jednalo se například o hraní na housle, nebo práce na školním pozemku. Tento zásah do rozvrhu žáků musela nejprve schválit zemská školní rada.²⁵

Na Hasnerův zákon navazovalo vydání školního řádu. *Řád školní a vyučovací pro obyčejné školy obecné*²⁶, jak byl tehdy nazýván, byl vydaný roku 1870. Tento řád stanovil základní pravidla chování dětí ve školách. Dále stanovil povinnosti nejen žáků, ale také vyučujících. V neposlední řadě bylo vydáním školního řádu zakázáno žáky jakýmkoliv způsobem tělesně trestat.²⁷

Vyučování žáků započalo devátou hodinou ranní, na středních školách už osmou hodinou. Některé školy začínaly s výukou studentů v 8:30 hodin bohoslužbou.²⁸ Vyučování mělo probíhat celý den. Mezi dopoledními a odpoledními hodinami byla vždy přestávka na

²¹ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 67.

²² LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999, s. 64. ISBN 80-204-0737-5.

²³ KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. *Dějiny pedagogiky*, s. 100 – 101.

²⁴ *Tamtéž*, s. 101 – 102.

²⁵ BOROVIČKA, Michael et al. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek 12. b, 1890-1918, s. 395.

²⁶ *Nářízení, vydané od ministra záležitostí duchovních a vyučování dne 20. srpna 1870, č. 105 říšského zákona, jímžto se vydává řád školní a vyučovací pro obyčejné školy obecné*.

²⁷ VALIŠOVÁ, Alena – KASÍKOVÁ, Hana (eds.). *Pedagogika pro učitele*, s. 74.

²⁸ BOROVIČKA, Michael et al. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek 12. b, 1890-1918, s. 394.

oběd. K polodennímu vyučování docházelo pouze výjimečně.²⁹ Dopoledne trvala výuka 5 hodin, odpoledne pouze 3 hodiny. Čtvrtky bývalo ve školách volno. Školní rok byl stanoven o délce deseti měsíců. Zbylé dva měsíce v roce byly věnovány školním prázdninám. Začátek školního roku byl obvykle 15. září a prázdniny začínaly až 15. července.³⁰ K přerušování vyučování docházelo ve dnech svátků, v tyto dny se ve školách nevyučovalo. Volno v podobě jednoho týdne bylo žákům také udělováno na dobývání brambor a česání ovoce.³¹ Třídy byly rozdělovány na chlapecké a dívčí. V malých městech a obcích bylo někdy nutností zřídit smíšenou třídu, a to z důvodu menšího počtu žáků. Někdy se také stávalo, že kantor vyučoval v jedné třídě žáky dvou až tří ročníků.³²

K modifikaci Hasnerova zákona došlo tzv. školskou novelou roku 1883. Novela přinesla zejména úlevu pro nemajetné rodiny. V době polních prací mohlo být v případě nutnosti dítě ze školy uvolněno. Děti z těchto rodin mohly rovněž navštěvovat školu pouhých šest let místo osmi.³³ Ovšem většina dětí do školy i nadále chodila. Nebylo proto výjimkou, když žák neukončil své studium v jedenácti, ale až ve čtrnácti letech svého života.³⁴ Školská novela byla definitivně zrušena až po první světové válce roku 1922, tzv. malým školským zákonem.³⁵

Úroveň základního a středního školství v Předlitavsku nebyla u všech národů totožná. Stejně legislativní podmínky neměly v tomto případě velkou váhu. Významnější roli zde měla kulturní úroveň obyvatelstva. České země spolu s Dolním Rakouskem dosahovaly nejlepších výsledků. V roce 1906 bylo v Čechách a Dolních i Horních Rakousích pouze 5,3% až 6% dospělých obyvatel negramotných. Zatímco v Dalmácii bylo za analfabety označeno 73% obyvatelstva. Češi v rámci národnostního porovnávání na tom byli nejlépe. Pouze zhruba 2% obyvatel starších 10 let neumělo číst a psát.³⁶

²⁹ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 68.

³⁰ BOROVIČKA, Michael et al. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek 12. b, 1890-1918, s. 394.

³¹ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 68.

³² BOROVIČKA, Michael et al. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek 12. b, 1890-1918, s. 394.

³³ KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. *Dějiny pedagogiky*, s. 98.

³⁴ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 68.

³⁵ SOMR, Miroslav. *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 168.

³⁶ BOROVIČKA, Michael et al. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek 12. b, 1890-1918, s. 393.

2. Změny ve školství, které přinesla první světová válka

Podoba školství na našem území nebyla během války nijak změněna. Po vzniku Československé republiky bylo školství Rakousko-Uherska převzato a postupem času došlo pouze k malým úpravám. Školský systém nebyl tedy v zásadě změněn.³⁷ Veškerý zásah do školství v letech 1914 až 1918 měla na svědomí válka samotná. První světová válka zastihla školství ve školním roce 1914/1915. Jakmile vypukl světový konflikt, ihned se pomalu začal ve školství a v životě studentů i vyučujících projevovat.

Válka nejprve postihla rodinné zázemí žáků. Dne 31. července 1914 byla vyhlášena všeobecná mobilizace, která se týkala mužů narozených v letech 1877 až 1892.³⁸ Mnoho studentů přišlo tímto o přítomnost otce, hlavy rodiny. Nemálo chlapců vidělo v otci svůj mužský vzor, který byl rovněž vnímán jako autorita. Odchod otce na frontu měl emoční následek, který se do jisté míry mohl projevit v horších studijních výsledcích. Opustíme-li osobní život studentů a vrátíme-li se ke školství obecně, tak i zde vyhlášením všeobecné mobilizace byli žáci postiženi. Mobilizace se týkala rovněž učitelů, na které byli žáci zvyklí. Později se na školách projevoval nedostatek vyučujících, který byl způsoben zmíněným odchodem mužské části obyvatelstva na frontu. Samotné úřady neměly v začátcích dokonce přehled o tom, kdo z kantorů doopravdy narukoval.³⁹ Po vyhlášení nejprve částečné mobilizace, dne 26. července 1914, bylo na frontu posláno celkem sedm učitelů z Pardubic.⁴⁰ Bohužel toto číslo se do konce války ještě zvýšilo. Odvedené kantory nahrazovali čerství absolventi učitelských ústavů. Náhradou byly také ženy, které kvůli odchodu svých kolegů nemusely čekat na ustanovovací dekret několik let. Mimo tzv. učitelského celibátu, kvůli kterému nemohla provdaná žena učit, bylo v zákoně ustanoveno, že učitelka nemůže vyučovat ve vyšších ročnících v chlapeckých třídách. Tato část zákona byla právě kvůli nedostatku kantorů obcházena.⁴¹ I když byla situace s nedostatkem vyučujících postupně řešena, náhradní síly nebyly dostatečně zkušené k zvládnutí starších žáků. Mravy studentů byly zhoršeny, a to zejména kvůli odchodu otce do války. Dalším problémem v této situaci byl nedostatek finančních prostředků, z kterých měl být vyplacen nový učitelský personál.⁴²

Neopomenutelnou změnou, kterou přinesla první světová válka, byla vlastenecká výuka v rakouském duchu. Školství bylo všeobecně považováno za významný mobilizační

³⁷ VALIŠOVÁ, Alena – KASÍKOVÁ, Hana (eds.). *Pedagogika pro učitele*, s. 79.

³⁸ MICHLOVÁ, Marie. *Byli jsme a budem aneb česká každodennost 1914 – 1918*. Čas, 2013, s. 17. ISBN 978-80-747-5028-1.

³⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*, s. 279.

⁴⁰ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 534.

⁴¹ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 70.

⁴² *Tamtéž*, s. 71.

faktor proválečného a vlasteneckého úsilí.⁴³ Proslovy s loajálním tématem k rakouské vlasti museli žáci vyslechnout při mnoha příležitostech, například při předávání vysvědčení.⁴⁴ Začátkem války dostaly školy pokyny od Ministerstva kultu a vyučování ze dne 7. září 1914, které zemská školní rada 19. září dále rozpracovala. Podle těchto pokynů měli učitelé pěstovat v mládeži vlastenecké city, lásku k panovníkovi a myšlenku svornosti.⁴⁵ K vlastenecké činnosti na školách rovněž vyzýval výnos zemské školní rady ze dne 29. srpna 1915.⁴⁶ Nadřízené školní orgány také dbaly na oslavy panovnických výročí.⁴⁷ Samotná výuka měla být vhodně oživena zprávami o válečných událostech. Ke správnému postupu při vyučování měly vyučujícím radit odborné pedagogické časopisy. Pěstování vlasteneckého ducha bylo bráno natolik vážně, že probíhalo prakticky ve všech vyučovaných předmětech. Během hodin zpěvu měli děti zpívat válečné písně. Na hodinách kreslení se staly výtvarnou předlohou především zbraně, nebo například bitevní lodě.⁴⁸ Slohové práce s vlasteneckým tématem museli žáci, především na středních školách, psát téměř v každém předmětu.⁴⁹ Jestliže studenty těšil postup rakousko-uherské armády, tak pouze kvůli vyhlášenému školnímu volnu. To bylo vyhlášováno u příležitosti vojenských úspěchů.⁵⁰

V neposlední řadě bylo studium žáků silně ovlivněno cenzurou knih a učebnic. Tento zásah byl učiněn nejen z důvodu podpory rakouského vlastenectví, ale také kvůli potlačení nacionalistických myšlenek, nebo snaze zamezit šíření knih některých autorů. Školním knihovnám byla proto věnována nemalá pozornost. V prosinci roku 1914 docházelo k uzavírání žákovských knihoven s odůvodněním, zabránit šíření nakažlivých chorob. Dne 9. října 1915 ministerstvo výnosem stanovilo normy pro revizi školních knihoven. Vyřazeny měly být veškeré knihy, které svým obsahem budily alespoň pochybnosti. Za knihy, které zůstaly v knihovnách, ručil učitel svým podpisem.⁵¹ Bylo tak na každém z kantorů zvažovat, zda kniha ve školní knihovně zůstane, bude vyřazena, nebo dojde k jejímu přesunutí do učitelské knihovny. U každého vyřazeného titulu musel učitel napsat důvod svého rozhodnutí. Jelikož nebyla dlouho stanovena zcela jasná pravidla, podle kterých mělo vybírání knih probíhat, musel vyučující opatrně zvažovat svá rozhodnutí. Některé knihy byly vyřazovány kvůli

⁴³ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*, s. 277.

⁴⁴ ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantorů za starého Rakouska*, s. 30.

⁴⁵ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*, s. 279.

⁴⁶ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 79.

⁴⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*, s. 279.

⁴⁸ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 79 – 80.

⁴⁹ ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantorů za starého Rakouska*, s. 30.

⁵⁰ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*, s. 279.

⁵¹ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 83.

svému obsahu až dodatečně.⁵² Revize knih musela být provedena začátkem školního roku 1916/1917. Další nákup titulů do školní knihovny musel být schválen zemskou školní radou. Mezi nevhodné knihy z politických důvodů patřily mimo jiné také tituly T. G. Masaryka a Aloise Jiráska. Autoři, kteří byli příslušníky nepřátelského státu, byli rovněž zakázáni. Tento zásah do školních knihoven byl poměrně veliký, jelikož Rakousko-Uhersko vedlo postupně válku s deseti státy. Veškeré tyto zásahy byly zbytečné, neboť školní knihovny zůstaly uzavřené po celou dobu války. K otevření knihoven došlo až v listopadu roku 1918. Praxe byla ovšem jiná. Někteří učitelé nadále půjčovali knihy studentům, ovšem bez evidence výpůjček.⁵³

Jestliže cenzura knih kvůli uzavřeným knihovnám a nevidovaným výpůjčkám nedávala moc smysl, tak kontrola používaných učebnic byla na místě. Úřady soustředily svou pozornost především na české slabikáře a čítanky.⁵⁴ Dne 19. prosince 1915 byl vydán zemskou školní radou návod, jak správně vypracovat znalecký posudek, týkající se učebnic a učebních pomůcek. Ve vypracovaném posudku mělo být jasně udáno, jakým způsobem v daném případě je učební pomůcka přínosem.⁵⁵ Roku 1916 byly výnosem zemské školní rady vyloučeny z výuky některé učebnice a všechny čítanky. Byla rovněž ustavena anonymní čítanková komise, která do prázdnin 1916 připravila zavedení nových čítanek.⁵⁶ K vylučování učebnic docházelo často ze zbytečných, nebo dokonce směšných důvodů. Stačilo, aby učebnice byla v provedení slovanských barev. Jeden středoškolský ředitel vyloučil ze školní knihovny například knihu s názvem *Babička* od Boženy Němcové. Důvodem bylo jméno Sultán jednoho z psů, což mohlo urážet rakouského spojence.⁵⁷ Nedostatek peněz a surovin potřebných k výrobě bránil k vydání nových učebnic. Nové knihy k výuce byly proto dodávány se zpožděním. Jednalo se o titul *Trojdílná čítanka pro české školy obecné*. První díl z roku 1915 byl shledán nezávadným, zatímco následující dva díly bylo potřeba vytvořit. Oba díly byly dodávány do škol z těchto důvodů až roku 1917, přesto ne všechny děti titul vlastnily. Mezi žáky docházelo k půjčování, nebo přenášení knih z jedné třídy do druhé. Na některých školách nebyl titul vůbec.⁵⁸

Studenti středních škol, především chlapci, byli válkou poznamenáni daleko více. Velmi brzo po vypuknutí války museli někteří z nich nastoupit k plnění vojenské služby.

⁵² ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska*, s. 30.

⁵³ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 83 – 84.

⁵⁴ *Tamtéž*, s. 84.

⁵⁵ *Tamtéž*, s. 84 – 85.

⁵⁶ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*, s. 281.

⁵⁷ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 85.

⁵⁸ *Tamtéž*, s. 85.

Jednalo se především o poslední ročníky, které někdy natolik prořídly, že ve třídách zůstávali pouze tři, nebo čtyři chlapci. Odvedení studenti se do škol vraceli jednou za čas na pár týdnů, a to z důvodu složení zkoušek, nebo válečné maturity. Studijní povinnosti jim byly co nejvíce ulehčovány. Během zkoušek byli žáci zkoušeni z nepříliš obsáhlých částí poslední látky místo z učiva za celý školní rok.⁵⁹ Novým úkolem středních škol se stala vojenská příprava. Školním rokem 1915/1916 byl povinně zaveden vojenský výcvik vedený v němčině. Tato příprava měla nahradit hodiny tělesné výchovy. V místech, kde bylo více středních škol, se konala společná cvičení, která se často vedla v duchu vzájemného soupeření. Do školního programu byla rovněž zařazována pochodová cvičení. Těto aktivity se obvykle účastnila celá škola a vojenské zkušenosti mohli načerpat i nejmladší žáci. Pochody tak nahrazovaly školní výlety, kterých kvůli válce nebylo mnoho.⁶⁰

⁵⁹ ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska*, s. 28.

⁶⁰ *Tamtéž*, s. 29.

3. Školství v Pardubicích před první světovou válkou

S rozvojem města stoupá počet obyvatel a s počtem obyvatel roste také počet dětí, které musejí navštěvovat školu. Z tohoto důvodu neustále přibývá i počet škol v Pardubicích. Rozkvět města v dobách 19. století nastal po roce 1845. Tehdy došlo k zahájení provozu na železniční trati z Prahy do Olomouce, která vedla přes Pardubice. Další železniční trať, tentokrát z Pardubic do Liberce, byla uvedena do provozu roku 1859. V roce 1871 byla také otevřena trať z Pardubic do Havlíčkova Brodu. Tímto se staly Pardubice jedním z důležitých bodů železniční dopravy a rozvoj města se zrychlil. Ve městě začaly vznikat nové průmyslové podniky a továrny.⁶¹ Počet obyvatelstva tak začal prudce stoupat. V roce 1845 žilo v Pardubicích 4.017 občanů.⁶² Před rokem 1870 to bylo již necelých 10.000 a na přelomu století měly Pardubice téměř 20.000 obyvatel.⁶³

3.1. Staroměstské školy

Staroměstské školy jsou bezpochyby těmi nejstaršími ve městě. Chceme-li znát počátek školství v Pardubicích, musíme učinit veliký krok zpět do historie. Poslední veliké změny se ovšem neudály v dávné minulosti, nýbrž ve druhé polovině 19. století.

3.1.1. Staroměstská škola chlapecká

O podobě Staroměstské školy chlapecké, v jaké byla na prahu první světové války, bylo rozhodnuto roku 1886. V tento rok, dne 6. listopadu, se konalo zasedání obecního zastupitelstva. Výsledkem zasedání bylo zvolení komise, která měla za úkol zjistit, v jakém stavu se nacházejí staroměstské školy. Komise postupně došla k názoru, že budovy školním potřebám již naprosto nevyhovují a je proto potřeba postavit školní budovu novou. Stavba nové školní budovy byla městu povolena, dnem 15. září 1888. Následně v prosinci téhož roku došlo k vypsání konkursu na návrh školní budovy. Konkursu se tehdy zúčastnilo 31 zájemců. Stavební komisí byl přijat stavební návrh architekta z Vídně. Stavební práce, v ceně 40. 000 zlatých, byla zadána pražskému staviteli Václavu Kourovi. Stavba byla zahájena, dnem 22. ledna 1890, bouráním bývalé kaplanky a kopáním základů na dnešním Komenského náměstí. V tentýž rok, dne 7. června, byla stavba dvoupatrové budovy dokončena. Celkový stavební náklad činil 46. 614 zlatých. Následujícího roku, dnem 16. září,

⁶¹ RAZSKAZOV, Jiří. *Pardubice v běhu staletí*. Nakladatelství Helios Jiří Razskazov, 2012, s. 6. ISBN 80-85211-31-9.

⁶² *Tamtéž*, s. 6.

⁶³ *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850 – 1970*. Díl první, svazek I. Praha, Federální statistický úřad, 1987, s. 608.

byla výuka v nové školní budově zahájena.⁶⁴ Další velká změna chlapecké školy na Starém Městě přišla v podobě rozšíření. Dne 24. dubna 1893 vyhověl zemský školní úřad žádosti o zřízení měšťanské školy chlapecké v Pardubicích na Novém Městě. Dnes se jedná o část města, jehož centrem je náměstí Československých legií. Počátkem školního roku 1893/1894 byly otevřeny tři třídy měšťanské školy chlapecké. Tyto třídy byly umístěny v obecné škole chlapecké na Starém Městě ve druhém poschodí.⁶⁵ Nová měšťanská škola chlapecká byla tedy spojena s obecnou školou chlapeckou na Novém Městě, avšak sídlila ve školní budově patřící chlapecké škole na Starém Městě. Toto zdánlivě nelogické uspořádání bylo za krátký čas změněno. Obecní zastupitelstvo požádalo zemský školní úřad, aby nová měšťanská škola chlapecká byla přeložena na Staré Město. Žádosti bylo vyhověno výnosem ze dne 20. října 1894. Za krátký čas přestala školním potřebám vyhovovat teprve nedávno nově postavená školní budova. Proto bylo obecním zastupitelstvem rozhodnuto o přístavění nového křídla ke školnímu objektu. Stavby se ujal zdejší stavitel František Krátký. Přístavba byla vysvěcena místním děkanem 16. září 1897.⁶⁶ Budova, ve které docházelo od roku 1891 až po vypuknutí první světové války k výuce, se stále nachází na Komenského náměstí. Jedná se o budovu s číslem popisným 125. Dnes v budově sídlí krajský úřad. Budova je také vedena jako kulturní památka č. 4860.⁶⁷

3.1.2. Staroměstská škola dívčí

Staroměstská škola sloužila k výuce jak chlapců, tak i dívek. K rozdělení školy na školu chlapeckou a školu dívčí, nebo spíše k oddělení dívčí části školy, došlo roku 1871.⁶⁸ V roce předešlém, dne 6. června, vybídla c. k. okresní školní rada městskou radu v Pardubicích, aby se vyjádřila, zda souhlasí se zřízením měšťanské školy v Pardubicích. Důvodem byl zemský zákon, vydaný den 19. února 1870, který stanovil, že v každém okrese má být zřízena alespoň jedna měšťanská škola. Obecní zastupitelstvo se 2. října vyjádřilo zprávou kladně pro zřízení měšťanské školy. Na základě dopisu se c. k. okresní školní rada ve schůzi usnesla, že se v Pardubicích zřídí měšťanská škola jak pro chlapce, tak i pro dívky. Obě školy byly otevřeny ve školním roce 1871/1872.⁶⁹ Tímto školním rokem byla dosavadní

⁶⁴ SOkA Pardubice, AP č. 603. Stručný vývoj obecných a měšťanských staroměstských škol, 1954 – 1972, nepag.

⁶⁵ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II.* Díl druhý, s. 208.

⁶⁶ *Tamtéž*, s. 209.

⁶⁷ HUŇÁČEK, Miloslav. A B – Zet Pardubicka, školy, sešit 7. *Pardubické školy*. Klub přátel Pardubicka a Společnost pro rozvoj Pardubicka, 1999, s. 8.

⁶⁸ SOkA Pardubice, NAD č. 998 – Obecná škola dívčí Staré město Pardubice. Pamětní kniha (1922 – 1940), SK č. 562, s. 4.

⁶⁹ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II.* Díl druhý, s. 201.

pětitřídní obecná dívčí škola v Pardubicích na Starém Městě proměněna v osmi třídní školu měšťanskou. V následujícím školním roce, tedy 1872/1873, byla otevřena druhá třída.⁷⁰ Třetí a poslední ročník přibyl dalším školním rokem, 1873/1874. Tímto byla dívčí škola na Starém Městě úplná.⁷¹ Ředitelna školy byla umístěna c. k. okresní školní radou nad průjezdem v klášterské bráně z náměstí ke školám. Po oddělení dívčí školy od chlapecké se učební pomůcky staly majetkem chlapecké školy. Dívčí škola ale mohla pomůcky nadále využívat, a to až do doby, než si opatřila vlastní.⁷² Tělocvična byla přístupná pro obě školy na Starém Městě. Byla zřízena ve školním roce 1877/1878 ve velké síni hostince U Bílé brány.⁷³ Kvůli nedostatku místa byly v obecním domě s číslem popisným 119 na náměstí upraveny dvě síně. Ve zmíněných síních probíhala výuka sedmého a osmého ročníku. Ve vedlejších síních byla zřízena ředitelna, sborovna a pracovna. Stalo se tak v listopadu roku 1880.⁷⁴ Staroměstská škola dívčí od svého vzniku, tedy od roku 1871, byla umístěna v Klášterní ulici v budově s číslem popisným 52.⁷⁵ V současnosti se v budově nachází speciální mateřská škola, základní škola a praktická rodinná škola.

3.2. Novoměstské školy

Novoměstské školy jsou o něco mladší než školy na Starém Městě. Historie těchto škol se začala utvářet necelých 10 let před přemístěním chlapecké obecné školy na Starém Městě do nové školní budovy a krátce po rozdělení staroměstské obecné školy smíšené na chlapeckou a dívčí, tedy roku 1875.

3.2.1. Novoměstské obecné školy

Počátkem školního roku 1874/1875 navštěvovalo obecnou školu v Pardubicích celkem 534 chlapců a 638 dívek. Jednalo se tedy celkem o 1172 dětí, které bylo potřeba umístit do jednotlivých tříd. Počty žáků ve třídách byly různé. Chlapeckou třídu s nejvyšším počtem studentů navštěvovalo 122 dětí. V dívčí třídě byl počet velmi podobný. Jednalo se celkem o 128 dětí v jedné třídě. Z těchto důvodů byla na přelomu roku 1874/1875 podána žádost místní školní radě, aby došlo k rozšíření školy v podobě několika poboček. Místní školní rada během svého zasedání, dne 8. února 1875, souhlasila s návrhem. Na zasedání bylo však dohodnuto, že lepším řešením jak rovnoměrně rozdělit žáky bude zřízení nové obecné školy.

⁷⁰ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II.* Díl druhý, s. 202.

⁷¹ *Tamtéž*, s. 203.

⁷² *Tamtéž*, s. 202.

⁷³ *Tamtéž*, s. 203.

⁷⁴ *Tamtéž*, s. 204.

⁷⁵ HUŇÁČEK, Miloslav. A B – Zet Pardubicka, školy, sešit 7. *Pardubické školy*, s. 24.

Tento návrh byl na březnové schůzi schválen a došlo tak k založení nové obecné školy v Pardubicích.⁷⁶ Nově založená škola však nesloužila původně k výuce každého pohlaví zvlášť, jednalo se o školu smíšenou. Nová škola byla otevřena 22. září 1875 a výuka začala školním rokem 1875/1876.⁷⁷ Samotná výuka probíhala v pronajatém prostoru na Zeleném Předměstí.⁷⁸ Místo výuky se časem ještě několikrát změnilo. První školní rok navštěvovalo školu celkem 46 chlapců a 43 dívek. Tento počet v průběhu školního roku vzrostl, a to na 53 chlapců a 47 dívek.⁷⁹ Počet tříd se rovněž měnil, druhá třída byla otevřena roku 1876 a třetí v roce 1877. K otevření čtvrté třídy došlo roku následující, tedy 1878. Pátá třída byla otevřena o trochu déle, a sice roku 1880. K rozdělení školy podle pohlaví došlo 1. ledna 1885. Z obecné školy se tak staly dvě nové instituce, a to obecná škola chlapecká s pěti třídami a obecná škola dívčí se čtyřmi třídami.⁸⁰ V době rozhodnutí o založení nové školy se rovněž schválilo, že bude pro obecnou školu postavena nová budova. Od roku 1875, kdy došlo k zasedání místní školní rady, byly učiněny přípravy k vypracování stavebního plánu a podobných záležitostí.⁸¹ Před zahájením samotné stavby bylo zamýšleno zakoupit a upravit dům, který by vyhovoval k výuce žáků. Jednalo se o dům s číslem popisným 249, který se nacházel na tehdejší Alžbětíně třídě.⁸² Dne 24. května 1878 došlo ovšem k prohlídce domu technickým znalcem. Závěrem prohlídky znalec usoudil, že se dům ke školním potřebám nehodí. Náhradním řešením bylo zakoupit dům s číslem popisným 259. Dům byl zakoupen za celkovou částku 14.000 zlatých. Po zakoupení domu byl vypsán konkurs na zhotovení stavebního plánu nové školní budovy, která měla stát na místě místo zakoupeného domu. Autor vybraného projektu byl odměněn částkou 300 zlatých. Samotná stavební práce byla pardubickému staviteli zadána dnem 21. května 1879 za částku 37.009 zlatých a 50 krejcarů. Ještě téhož měsíce byla stavba zahájena a došlo tak k položení základního kamene nové školní budovy. K vysvěcení školy došlo 18. září 1880 v ranních hodinách.⁸³ V této školní budově byly umístěny obě školy. Novoměstská obecná škola chlapecká a Novoměstská

⁷⁶ SOkA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 6 – 8.

⁷⁷ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II.* Díl druhý, s. 207.

⁷⁸ SOkA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 8.

⁷⁹ *Tamtéž*, s. 8 – 12.

⁸⁰ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II.* Díl druhý, s. 207.

⁸¹ SOkA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 8.

⁸² *Alžbětina třída byla roku 1874 pojmenována podle císařovny Alžběty Bavorské. Dnes se jedná o Třidu 17. listopadu.*

⁸³ SOkA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 24 – 28.

obecná škola dívčí.⁸⁴ Počet žáků navštěvující již novou školní budovu dále rostl. Prostory, které sloužily k výuce žáků, tak opět přestávaly vyhovovat školním potřebám. V této době byl městskou obcí také řešen problém s umístěním vojenské posádky. Řešením bylo postavení nových kasáren, ke kterým byla přidělena i školní budova.⁸⁵ Obě obecné školy se tímto ocitly bez místa, kde by docházelo ke vzdělávání žáků. Náhradou měla být postavena nová školní budova, která by vyhovovala školním potřebám a byla schopna pojmout dostatečný počet studentů. Plán školní budovy byl vypracován Karlem Kottenem a Josefem Novotným. Jakmile vypracovaný plán schválila c. k. okresní školní rada, byl vypsán konkurs na zadání stavby. Stalo se tak 29. ledna 1895. Z celkového počtu patnácti přihlášených zájemců byl vybrán Josef Krudenc, zednický mistr z Pardubic. Stavba byla zahájena 18. února úpravami terénu a samotný základní kámen byl položen 13. března. Vybrané místo pro novou školní budovu se nacházelo nedaleko té předešlé. Celá stavba byla ukončena 14. září téhož roku a celkem se jednalo o odpracovaných 146 pracovních dnů.⁸⁶ Během této stavby byl poprvé v Pardubicích využíván parní motor. Podoba školní budovy se již neměnila, přibyla pouze přístavba roku 1901.⁸⁷ Po dokončení stavby byla budova prohlédnuta kolaudační komisí, která objekt uznala za způsobilý. Ke slavnostnímu vysvěcení školy došlo 18. září. Tímto dnem byl rovněž zahájen školní rok 1895/1896.⁸⁸ I tato budova dnes nadále slouží k výuce dětí. V prostorách objektu je umístěna Základní škola Štefánikova.

3.2.2. Novoměstské měšťanské školy

V Pardubicích byly doposud pouze dvě měšťanské školy, a to na Starém Městě. Jednalo se o měšťanskou školu pro chlapce a měšťanskou školu pro dívky. Tyto dvě školy, jak už tomu tak bývá, začaly být časem přeplněné a nebylo proto možné, aby přijímaly více studentů. Výnosem zemské školní rady ze dne 24. července 1908, došlo k rozdělení měšťanských škol. Obě měšťanské školy, chlapecká i dívčí, byly rozděleny na dva samostatné školní instituty. V Pardubicích tak byly celkem čtyři školy, z toho dvě pro chlapce a dvě pro dívky. Nově vzniklé měšťanské školy sloužily především dětem z městské části na Novém

⁸⁴ *Budova, která stála na Palackého třídě, sloužila školním účelům v letech 1880 až 1895. Následně došlo k její úpravě a objekt se stal součástí jezdeckých kasáren. Pro lepší představu o velikosti tehdejšího školství je fotografie (již přestavěné) budovy součástí obrazové přílohy. Malý prostor, který již nevyhovoval školním potřebám, byl i nadále městem využíván. Během válečných let sloužil objekt jako lazaret, nebo azyl pro chudé obyvatele. Dnes se na místě dřívější školy nachází obchodní dům Tesco.*

⁸⁵ SOkA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1877 – 1900), SK č. 569, s. 161.

⁸⁶ *Tamtéž*, s. 162.

⁸⁷ O škole. Online, [cit. 06. 01. 2018]. URL:<<http://zsstefanikova-pce.cz/oskole>>.

⁸⁸ SOkA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1877 – 1900), SK č. 569, s. 162 – 163.

Městě. Tento fakt se projevil i v samotném názvu škol. Jelikož nově zřízené školy neměly svou vlastní budovu, byly obě prozatím umístěny v prostorách v nově postavené dívčí průmyslové škole.⁸⁹ Dne 5. června 1909 bylo obecním zastupitelstvem usneseno uvolnit 700.000 korun. Tyto peníze byly použity na stavbu dvou nových školních budov, z nichž jedna začala po dokončení stavby sloužit k potřebám novoměstským měšťanským školám. Dne 30. září téhož roku bylo nashromážděno celkem osmnáct stavebních návrhů. Z těchto návrhů první cenu získali architekti Otakar Polák z Loun a Josef Caska z Náchoda. Stavba byla zadána Františku Potůčkovi, který 26. července následujícího roku zahájil stavbu kopáním základů. Ke slavnostnímu otevření školy došlo 28. září 1911. Školní objekt byl vybaven mimo několika tříd také dvěma kreslírny, modelovnou, dívčí pracovnou, fyzikální síní a moderní tělocvičnou. Výuka byla zahájena 9. října školním rokem 1911/1912. Část školních prostorů byla zapůjčena k výuce gymnázia.⁹⁰ V dnešních dnech je objekt nadále využíván, a to k výuce žáků Základní školy Bratranců Veverkových.

3.3. Obecná škola U Kostelíčka

Dějiny obecné školy smíšené U Kostelíčka se začaly psát počátkem nového století, a to školním rokem 1900/1901. V tomto školním roce byl nedostatek místa pro žáky navštěvující školy na Starém Městě. Staroměstské školy byly přeplněné a došlo proto ke zřízení dvou školních poboček. Místo, ve kterém byly školní pobočky zřízeny, se nacházelo nedaleko kostela Panny Marie Bolestné. Použité prostory dříve sloužily bývalé vojenské nemocnici. V následujícím školním roce, tedy 1901/1902, došlo ke zřízení dalších dvou školních poboček. Bylo tak schváleno místní školní radou, která zasedala 21. března 1901. Jednalo se tedy celkem již o čtyři školní pobočky. Prostory byly potřeba tentokrát upravit, aby vyhovovaly školním potřebám. V jednom z dalších zasedání místí školní rady, dne 23. září 1901, byla předmětem diskuze možnost, že by se školní pobočky mohly stát školou samostatnou. Jelikož se ale místnosti využívané k výuce zanedlouho staly nedostačujícími, bylo na zasedání obecního zastupitelstva 28. července 1902 ustanoveno, že se postaví nová školní budova. Ve školním roce 1903/1904 se vynesemím zemské školní rady, ze dne 5. listopadu 1903, staly školní pobočky samostatnou školou. V tento školní rok se rovněž otevřela i pátá třída. Posledním měsícem v roce bylo místní školní radou usneseno, jak se má nová škola jmenovat. Závěrem měsíce byl název výnosem c. k. zemské školní rady

⁸⁹ SOkA Pardubice, NAD č. 1002 – Střední škola dívčí Nové město Pardubice. Kronika školy (1922 – 1940), SK č. 576, s. 1.

⁹⁰ Z historie školy. Online, [cit. 11. 01. 2018]. URL:<<http://www.zsbrve.cz/o-nas/z-historie-skoly>>.

potvrzen.⁹¹ Náklady na novou školní budovu, bez školního pozemku, se vyšplhaly k celkové částce 136.000 korun. Vedení stavby měl na starosti místní stavitel Václav Kašpar.⁹² Autorem stavebního návrhu byl Karel Beran.⁹³ K nově založené škole byly přiděleny děti, které spadaly do všech částí města na pravém břehu řeky Chrudimky. Dne 8. prosince 1903 došlo ke svěcení školní budovy.⁹⁴ K samotné výuce ve školní budově však došlo o něco později. Výuka zde byla zahájena až 30. prosince 1906. Tehdy školu navštěvovalo celkem 318 dětí.⁹⁵ Dnes tato budova stále slouží školním potřebám. V současné době budovu využívá sportovní gymnázium.

3.4. Obecná škola Na Skřivánku

Obecná škola smíšená Na Skřivánku je nejnovější školou, která se před první světovou válkou nacházela v Pardubicích. Historii této školy lze datovat od roku 1907. Tohoto roku podali učitelé z Pardubic žádost obecnímu zastupitelstvu, které na schůzi konané 25. května rozhodlo, že je potřeba postavit novou školní budovu pro obecnou školu. Nová škola byla určena pro děti z jižní části města. Na zmíněné schůzi byla městská rada společně s místní školní radou pověřena, aby provedla všechny potřebné kroky, které jsou potřeba ke stavbě nové školní budovy. Z finančních důvodů ale došlo ke zdržení těchto kroků. Prozatím byl vyhotoven náčrt nové stavby, a to z důvodu, aby mohl být nalezen vhodný prostor pro stavbu nového školního objektu. Vhodné místo pro stavbu bylo nalezeno a c. k. okresní školní radou schváleno 2. listopadu 1907.⁹⁶ Během následujícího roku nedošlo k výraznému posunu. Teprve roku 1909 byl vypsán konkurs na vyhotovení stavebních plánů pro novou školní budovu. Stalo se tak 22. června. Vypsání konkursu trval až do 31. srpna. Během následujícího měsíce proběhla schůze, na které byl přijat návrh architekta Ladislava Skřivánka. Autor vybraného návrhu podal, dne 2. února 1910, plány na rozpočet. V dubnu zmíněného roku byl vyhlášen nový konkurs, a to na zadání samotné stavby. Obecní zastupitelstvo v červnu téhož roku zadalo stavbu místnímu architektovi Antonínu Kratochvílovi. Obnos činil celkovou částku 253.838 korun. Stavební příprava začala předáním staveniště dnem 12. června. Dne

⁹¹ SOkA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592, s. 1.

⁹² *Tamtéž*, s. 1 – 2.

⁹³ HUŇÁČEK, Miloslav. A B – Zet Pardubicka, školy, sešit 7. *Pardubické školy*, s. 29.

⁹⁴ SOkA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592, s. 2 – 3.

⁹⁵ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II.* Díl druhý, s. 211.

⁹⁶ SOkA Pardubice, NAD č. 1005 – Národní škola dívčí Skřivánek Pardubice. Kronika (1911 – 1948), SK č. 599, s. 6.

1. srpna se začaly vyzdívát základy a stavebním pracím tak už nic nebránilo.⁹⁷ Počátkem dalšího roku, tedy 1911, byla postavena a zcela pokryta střecha budovy. Práce na stavbě byly zakončeny dnem 14. srpna převzetím školy obcí.⁹⁸ Školní budova byla slavnostně otevřena v neděli 5. listopadu 1911, v 10 hodin dopoledne. Vyučování žáků začalo až prvním dnem následujícího měsíce.⁹⁹ I tato budova dnes nadále slouží svým účelům, a to ke vzdělávání dětí. V prostorách tehdejší školy obecné smíšené dnes sídlí Základní škola Waldorfská, Anglické gymnázium, Střední odborná škola a Vyšší odborná škola Pardubice.

3.5. Reálné školy, reálná gymnázia a gymnázia

Jak už bylo zmíněno v kapitole první, reálné školy, reálná gymnázia a gymnázia patří mezi střední školy. Žák ovšem mohl po ukončení pětiletého studia na obecné škole pokračovat místo na škole měšťanské právě na těchto školách. Po dokončení tří let mohl žák ze školy odejít, jelikož splnil povinnou osmiletou školní docházku, nebo na škole zůstat a získat tak středoškolské vzdělání zakončené maturitou.¹⁰⁰

3.5.1. Vyšší reálná škola chlapecká

Změna v dějinách školy, která měla zásadní vliv na její podobu před první světovou válkou, se uskutečnila roku 1862. Dne 24. prosince byla podána žádost, zda může být v Pardubicích zřízena vyšší reálná škola.¹⁰¹ Žádosti bylo následujícího roku vyhověno, a tak se nižší reálná škola v Pardubicích proměnila ve vyšší reálnou školu, která měla být otevřena školním rokem 1863/1864. Během následujících dvou let mělo dojít k otevření druhé a třetí vyšší třídy, a tím měla být vyšší reálná škola o šesti třídách plně funkční.¹⁰² Stavební výkres budovy byl vyhotoven architektem Františkem Šmorancem ze Slatiňan.¹⁰³ Částka vynaložená na stavbu školní budovy se vyšplhala okolo 8.000 zlatých.¹⁰⁴ Tento finanční obnos dosahoval k této částce především kvůli dobročinným příspěvkům měšťanů, šlechticů i venkovských obcí.¹⁰⁵ Jakmile se nashromáždilo dostatečné množství peněz, začalo se s výběrem lokality pro stavbu budovy. Vhodné místo, pro novou školní budovu, bylo nalezeno na dnešním

⁹⁷ SOKA Pardubice, NAD č. 1005 – Národní škola dívčí Skřivánek Pardubice. Kronika (1911 – 1948), SK č. 599, s. 7.

⁹⁸ *Tamtéž*, s. 8.

⁹⁹ *Tamtéž*, s. 9.

¹⁰⁰ VALIŠOVÁ, Alena – KASÍKOVÁ, Hana (eds.). *Pedagogika pro učitele*, s. 75, 79.

¹⁰¹ SOKA Pardubice, NAD č. 1051 – Reálné gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1863 – 1896), SK č. 641, s. 1.

¹⁰² *Tamtéž*, s. 2 – 4.

¹⁰³ *Tamtéž*, s. 11.

¹⁰⁴ *Tamtéž*, s. 16 – 17.

¹⁰⁵ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II.* Díl druhý, s. 305.

Komenského náměstí. Stavba školy byla zahájena v říjnu roku 1863. Základní kámen byl slavnostně položen 19. června 1864.¹⁰⁶ Celá stavba trvala déle než rok. Dokončená budova byla vysvěcena 9. října 1865. Téhož roku se postupně začali žáci stěhovat ze starých školních prostorů, a tím byla výuka v nové škole zahájena. Jednalo se o školní rok 1865/1866.¹⁰⁷ Budova byla úplně odevzdána svému účelu roku 1867. V nové budově bylo sedm velikých učeben, dvě rýsovný, kreslárna, fyzikální učebna a chemická učebna.¹⁰⁸ Počátkem roku 1866 ředitelství žádalo, aby prvním žákům posledního ročníku byla povolena maturitní zkouška. Žádosti ale prozatím vyhověno nebylo.¹⁰⁹ Na tehdy ještě nižší reálné škole byl vyučující jazyk německý. Pouze hodiny náboženství a českého jazyka byly vyučovány v jazyce českém. Teprve válka prusko-rakouská, roku 1866, přinesla změnu. Ode dne 21. října se začalo učit ve všech třídách v českém jazyce. Stejně tak byly k výuce používány pouze české učebnice. V roce 1879 došlo k jednání o převzetí školního ústavu do státní správy. Při jednání se ministerstvo zdráhalo přijmout závazek, aby na reálné škole v Pardubicích probíhala vždy výuka v českém jazyce.¹¹⁰ K převzetí školy do státní správy došlo až roku 1881.¹¹¹ Reálná škola v Pardubicích se stala do takové míry oblíbenou, že zakrátko bylo třeba zřídit několik poboček. Školu navštěvovali nejen žáci z Čech, ale také zde studovali i žáci z Moravy. Situace s nedostatkem místa se řešila přepažením některých velikých místností. V roce 1882 byla nákladem 9.295 zlatých postavena tělocvična. Jednalo se již o třetí budovu, ve které docházelo k výuce. To byl také důvod, proč se zvažovalo o postavení nové školní budovy, která by lépe vyhovovala školním potřebám.¹¹² Do konce první světové války se tak nestalo. Stavba nové budovy započala teprve roku 1925.¹¹³ K přesídlení školy došlo až po dokončení stavby roku 1929.¹¹⁴ Budova tehdejší reálné školy v Pardubicích prošla přestavbou a dnes se jedná o budovu krajského úřadu.

3.5.2. Dívčí reálné gymnázium

První myšlenka založení dívčí střední školy se zrodila roku 1902. Za krátký čas se začaly konat přípravy k blížící se Východočeské výstavě a na případný vznik nové školy se

¹⁰⁶ SOKA Pardubice, NAD č. 1051 – Reálné gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1863 – 1896), SK č. 641, s. 16 – 17.

¹⁰⁷ *Tamtéž*, s. 25 – 27.

¹⁰⁸ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II.* Díl druhý, s. 305.

¹⁰⁹ *Tamtéž*, s. 304.

¹¹⁰ *Tamtéž*, s. 305.

¹¹¹ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl III., část 2, Školství, s. 174.

¹¹² ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II.* Díl druhý, s. 305.

¹¹³ HUŇÁČEK, Miloslav. A B – Zet Pardubicka, školy, sešit 7. *Pardubické školy*, s. 52.

¹¹⁴ *Tamtéž*, s. 34.

proto zapomnělo. Teprve po skončení výstavy se začalo o škole znovu mluvit. Myšlenka založení dívčího lycea pro východní Čechy byla natolik silná, že se 2. prosinec 1903 obecní zastupitelstvo na své schůzi usneslo k návrhu na zřízení nové školy v Pardubicích. Městská rada svěřila profesoru Vyšší reálné školy chlapecké panu Janu Roubalovi úkol, aby učinil potřebné kroky k otevření nové školy.¹¹⁵ Z obav příliš velikých finančních nákladů se od plánu upustilo a sen o dívčí střední škole upadl znovu v zapomnění. K opětovnému vzkříšení snah o založení nového školního institutu došlo roku 1910.¹¹⁶ Obecní zastupitelstvo na své schůzi konané 8. června 1910 sdělilo městské radě, aby podnikla patřičné kroky, které by vedly ke zřízení školy.¹¹⁷ Po zajištění hmotných prostředků udělilo Ministerstvo kultu a vyučování 28. července 1910 souhlas k otevření školního ústavu.¹¹⁸ Nová škola pro dívky se od Vyšší reálné školy chlapecké lišila především výukou latinského jazyka. Dívky studující v prvním ročníku latinský jazyk neměly v rozvrhu. Důraz byl kladen na výuku českého jazyka, který byl zároveň jazykem vyučujícím. Výuka probíhala 6 hodin týdně. Dalším jazykem byl jazyk německý, který se vyučoval 5 hodin týdně. Již zmíněný latinský jazyk se dívky učily až od druhého ročníku, a to v rozsahu 7 hodin týdně.¹¹⁹ Podle osnovy, která byla schválena 20. května 1910 Ministerstvem kultu a vyučování, byla škola zřízena s osmi postupnými ročníky. V ročníku sedmém a osmém docházelo k rozdělení do dvou částí. První částí byla tzv. část klasická, kde byl větší rozsah hodin latinského jazyka a řecko-latinských kulturních dějin. Druhá část byla tzv. moderní, zde docházelo k prohloubení látky deskriptivní geometrie a přírodních věd. Rozvrh dívek studujících na této škole dále obsahoval náboženství, dějepis, zeměpis, matematiku, přírodopis, chemii, fyziku, filozofickou propedeutiku, kreslení, krasopis a tělocvik. Nepovinné předměty bylo možné vyučovat pouze po schválení zemské školní rady.¹²⁰ Během založení dívčího reálného gymnázia byla přijata zásada, že k otevření prvního ročníku bude docházet každý druhý rok. Tímto krokem byly sledovány hned dva cíle. Jednalo se o snahu snížit finanční náklady školy a zvýšit kvalitu přijímaných žaček.¹²¹ Škola byla otevřena 9. září 1910, kdy došlo k zahájení školního roku na všech rakouských středních školách.¹²² Na rozdíl od ostatních škol nedošlo v tomto případě

¹¹⁵ SOKA Pardubice, NAD č. 1050 – Dívčí reálné gymnázium Pardubice. Školná kronika (1910 – 1927), SK č. 645, s. 1.

¹¹⁶ *Tamtéž*, s. 2.

¹¹⁷ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl III., část 2, Školství, s. 201.

¹¹⁸ *Tamtéž*, s. 202.

¹¹⁹ SOKA Pardubice, NAD č. 1050 – Dívčí reálné gymnázium Pardubice. Školná kronika (1910 – 1927), SK č. 645, s. 3.

¹²⁰ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl III., část 2, Školství, s. 202.

¹²¹ SOKA Pardubice, NAD č. 1050 – Dívčí reálné gymnázium Pardubice. Školná kronika (1910 – 1927), SK č. 645, s. 17.

¹²² *Tamtéž*, s. 5.

k postavení nové školní budovy. Dívčí škola získala zázemí a místo k výuce v domě na Zeleném Předměstí. Jedná se o dům s číslem popisným 828 v dnešní ulici U Divadla.¹²³ Tuto budovu dnes využívá Úřad městského obvodu Pardubice I.

3.5.3. Gymnázium

První zmínka o možném založení gymnázia se objevila roku 1902. V tomto roce upozorňoval profesor Emanuel Hlavatý na nedostatek škol podobného typu. Tehdy nebylo dosaženo žádného viditelného výsledku. Teprve roku 1906 došlo k výraznému posunu vpřed. Dne 10. listopadu obdržela městská rada celkem tři žádosti týkající se zřízení gymnázia. Následkem těchto žádostí bylo na schůzi konané 28. listopadu usneseno předložit věc obecnímu zastupitelstvu.¹²⁴ Následujícího měsíce požádalo obecní zastupitelstvo Ministerstvo kultu a vyučování o založení gymnázia.¹²⁵ V lednu roku 1907 byla rovněž požádána zemská školní rada o posudky, které se týkaly zejména finančního stavu obce. Zemská školní rada se z počátku k založení nové školy stavěla záporně, teprve v listopadu téhož roku došlo ke změně. Příčina byla v přijetí návrhu vládou, aby došlo ke zřízení gymnázia v Pardubicích. Po dalších jednáních se sen o založení nové školy pomalu měnil ve skutečnost. Výsledkem byl statní rozpočet pro rok 1910, který již obsahoval položku v podobě gymnázia.¹²⁶ Ministerstvo kultu a vyučování mělo v plánu zahájit výuku na škole školním rokem 1910/1911. K zahájení výuky mělo dojít otevřením prvního ročníku a vyučovacím jazykem měla být čeština.¹²⁷ Jelikož nově zřízená škola neměla vlastní budovu a tím i prostor k výuce, došlo k pronajmutí místnosti v budově s číslem popisným 704 ve Smilově ulici na Zeleném Předměstí. Za pronájem na jeden rok bylo potřeba uhradit celkem 1.000 korun. Přijímací zkoušky do prvního ročníku se uskutečnily celkem ve čtyřech dnech. K prvním přijímacím zkouškám došlo ještě před začátkem prázdnin v budově Vyšší reálné školy chlapecké. Stalo se tak ve dnech 1. a 2. července. Druhé přijímací zkoušky se konaly po prázdninách 9. a 10. září. Ke zkouškám se přihlásilo celkem 33 uchazečů, z nichž byli 4 odmítnuti. Přijato bylo 29 žáků. Tento počet se ještě zvýšil kvůli dvěma opakujícím žákům, kteří přestoupili z Vyšší reálné školy chlapecké. Řady studentů také doplnil jeden žák, rovněž opakující, z německého gymnázia ve Vídni. Celkem tedy usedlo do školních lavic 32 žáků. První školní rok nového gymnázia byl zahájen podle plánu 12. září 1910. K samotné výuce žáku došlo až 21. září, a to

¹²³ HUŇÁČEK, Miloslav. A B – Zet Pardubicka, školy, sešit 7. *Pardubické školy*, s. 46.

¹²⁴ SOKA Pardubice, NAD č. 1052 – Gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1953), SK č. 646, s. 1.

¹²⁵ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl III., část 2, Školství, s. 198.

¹²⁶ *Tamtéž*, s. 198 – 199.

¹²⁷ SOKA Pardubice, NAD č. 1052 – Gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1953), SK č. 646, s. 3.

z důvodu nelehkého získání učitelské síly.¹²⁸ Začátkem nového školního roku 1911/1912 došlo přemístění školy z pronajaté místnosti do nově postavené budovy měšťanské školy chlapecké a měšťanské školy dívčí na Novém Městě.¹²⁹ Gymnázium zde sídlilo v severním křídle budovy.¹³⁰

¹²⁸ SOKA Pardubice, NAD č. 1052 – Gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1953), SK č. 646, s. 4.

¹²⁹ *Taméž*, s. 4.

¹³⁰ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl III., část 2, Školství, s. 200.

4. Počet žáků v Pardubicích během první světové války

Na počátku válečného konfliktu docházelo k zabírání školních budov. Tyto objekty sloužily následně armádě především jako lazarety. Aby bylo možné lépe pochopit situaci, do které se tímto školy dostaly, je potřeba prvně vědět, kolik studentů přišlo o místo sloužící k výuce. Najít náhradní prostor pro vzdělávání studentů nebylo vůbec jednoduché. Čím více žáků navštěvovalo školu, tím složitější bylo zajistit místo potřebné k výuce pro všechny studenty.

Před vypuknutím první světové války se v českých zemích nacházela poměrně hustá síť národních škol. V roce 1910 sloužilo svému účelu celkem 3.237 obecných škol, které byly rozděleny na 2.824 smíšených, 213 chlapeckých a 200 dívčích. Měšťanských škol bylo samozřejmě méně. Jednalo se o 215 chlapeckých a 160 dívčích. Přesuneme-li se k počtu žáků, tak na počátku první světové války se v Čechách nacházelo 1.200.000 dětí navštěvujících školní instituty.¹³¹ V těchto obrovských číslech jsou také započítány školy a studenti z Pardubic. Jedná se pouze o malinký počet, avšak problémy první světové války, kterým musely školy v Pardubicích čelit, se projevovaly na všech místech v českých zemích stejně.

4.1. Staroměstská měšťanská a obecná škola chlapecká

V budově staroměstských škol pro chlapce sídlily dva školní instituty. Jednalo se o obecnou školu a měšťanskou školu. Obecná část se skládala z pěti postupných ročníků. Měšťanská část měla ročníky pouze tři. Šlo o navazující studium, kterým student zakončil povinnou osmiletou školní docházku. Většina žáků, která chtěla pokračovat ve studiu na měšťanské škole, zvolila především z praktických důvodů možnost dosáhnout vyššího vzdělání ve stejné budově. Kvůli těmto okolnostem, stejně tak pro lepší přehled, bude brán počet žáků těchto škol jako jeden.

Záznamy, které se zmiňují o počtu studentů Staroměstské měšťanské a obecné školy chlapecké, se nacházejí ve školní kronice. Kronikář ve svém zápisu uvádí nejen počet žáků v jednotlivých ročnících, ale také počet studentů, který ze školy v průběhu školního roku odešel, nebo naopak do školy přistoupil. Společně s těmito údaji v kronice nalezneme rovněž počet chlapců na konci školního roku. Dále zápis uvádí počet žáků rozdělený podle katolického, evangelického a židovského náboženství. V neposlední řadě je v záznamu zmíněno, kolik chlapců odešlo po dokončení studia měšťanské školy na střední školu. Mimo počet studentů, který během první světové války navštěvoval Staroměstskou školu, lze také

¹³¹ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 68.

vyčíst počet tříd. Každá zmíněná třída potřebovala k výuce vlastní místnost. Stejně tak bylo zapotřebí zajistit dostatek učitelského personálu pro všechny chlapce.

Jelikož se jedná o pečlivě vedené zápisy, je možné vyčíst přesný počet žáků a místností potřebné k výuce na začátku školního roku. Výjimku tvoří školní rok 1917/1918. Zde kronikář zapomněl zapsat, nebo záměrně neuvedl, počet chlapců 2. ročníků. Zápis pouze zmiňuje tři studenty evangelického vyznání. Z těchto důvodů není možné říci, kolik chlapců usedlo do školních lavic na počátku školního roku. S největší pravděpodobností se chybějící údaj nebude mnoho lišit od počtu žáků stejného, tehdy nižšího, ročníku v předešlém školním roce, který dosahoval na konci roku čísla 64.¹³²

Počet žáků Staroměstské měšťanské a obecné školy chlapecké					
ročník	začátek školního roku				
	1914/1915	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919
1. ročník	60	69	62	97 (2 třídy)	56
2. ročník	60	54	61	?	86 (2 třídy)
3. ročník	56	60	59	72	60
4. ročník	49	48	53	59	64
5. ročník	50	40	48	56	58
6. ročník	161 (3 třídy)	164 (3 třídy)	166 (3 třídy)	164 (3 třídy)	103 (2 třídy)
7. ročník	108 (2 třídy)	98 (2 třídy)	94 (2 třídy)	86 (2 třídy)	162 (3 třídy)
8. ročník	55	60	41	50	47
celkem	599	593	584	?	636

Tabulka č. 1: Počet žáků Staroměstské měšťanské a obecné školy chlapecké.¹³³

¹³² SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 218.

¹³³ *Tamtéž*, s. 202, 209, 218, 225, 235.

4.2. Staroměstská měšťanská a obecná škola dívčí

Ekvivalentem staroměstských škol chlapeckých byly staroměstské školy dívčí. I v tomto případě se jednalo o dva samostatné instituty v podobě školy obecné a měšťanské. Celkem tvořily osm postupných ročníků a zázemí nalezly v jedné školní budově.

Staroměstské školy dívčí mají v porovnání se školami chlapeckými zápisy o stavu žactva stručnější. Záznamy uvádějí počet dívek na počátku roku. Ten je dále rozdělen na studentky opakující a nově přijaté. Údaje z konce roku, bohužel, chybí. Zápisy rovněž ukazují rozdělení dívek podle náboženství. Dále je zaznamenáno, odkud byly žáčky přijaty a na jaké škole ve studiu dále pokračovaly. I když se jedná o stručnější zápisy, zaznamenané údaje o stavu žactva jsou ve válečných letech kompletní.

Počet žáků Staroměstské měšťanské a obecné školy dívčí					
ročník	začátek školního roku				
	1914/1915	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919
1. ročník	48	54	64	63	50
2. ročník	53	43	52	54	59
3. ročník	53	44	46	55	61
4. ročník	45	54	42	43	59
5. ročník	54	48	46	46	40
6. ročník	120 (2 třídy)	97 (2 třídy)	137 (2 třídy)	131 (2 třídy)	144 (2 třídy)
7. ročník	98 (2 třídy)	104 (2 třídy)	109 (2 třídy)	114 (2 třídy)	117 (2 třídy)
8. ročník	63	69	76	83	85 (2 třídy)
celkem	534	513	572	589	615

Tabulka č. 2: Počet žáků Staroměstské měšťanské a obecné školy dívčí.¹³⁴

¹³⁴ SOKA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561, s. 137, 153, 171, 185, 203.

4.3. Novoměstská obecná škola chlapecká a dívčí

Novoměstské školy byly, stejně jako staroměstské, celkem čtyři. Byla zřízena obecná škola chlapecká a obecná škola dívčí. Postupem času došlo ke zřízení škol měšťanských, opět rozdělených zvláště pro chlapce i pro dívky. Tyto školní instituty sídlily rovněž ve dvou budovách, avšak uspořádání bylo od staroměstských škol odlišné. V jedné bodově sídlily školy obecné, zatímco ve druhé sídlily školy měšťanské.

Záznam o počtu žáků Novoměstské obecné školy chlapecké je vcelku obsáhlý. Ze zápisu ve školní kronice lze zjistit stav žactva na počátku školního roku. Tento údaj je dále rozdělen podle náboženství, národnosti a místa bydliště. Další informací je počet studentů, který byl zproštěn od výuky německého jazyka. Zápis také obsahuje stav žactva na konci školního roku. Zde je počet žáků rozdělen na studenty opakující a postupující do vyššího ročníku. Poslední informací, kterou lze vyčíst ze zápisu ve školní kronice, je zmínka o žácích, kteří odešli na střední školu, nebo opustili školu úplně. Záznam o stavu žactva Novoměstské obecné školy dívčí je na tom podstatně hůře. Zápis z počátku roku sděluje pouze počet přijatých žákyň, který je dále rozdělen podle náboženství. Údaje z konce školního roku jsou sdílnější. Je možné se v nich navíc dozvědět, kolik bylo opakujících a postupujících dívek.

Počet žáků Novoměstské obecné školy chlapecké a dívčí					
ročník	začátek školního roku				
chlapci	1914/1915	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919
1. ročník	105 (2 třídy)	99 (2 třídy)	104 (2 třídy)	107 (2 třídy)	89 (2 třídy)
2. ročník	84 (2 třídy)	97 (2 třídy)	95 (2 třídy)	105 (2 třídy)	90 (2 třídy)
3. ročník	85 (2 třídy)	102 (2 třídy)	95 (2 třídy)	103 (2 třídy)	93 (2 třídy)
4. ročník	86 (2 třídy)	89 (2 třídy)	89 (2 třídy)	89 (2 třídy)	99 (2 třídy)
5. ročník	101 (2 třídy)	85 (2 třídy)	94 (2 třídy)	92 (2 třídy)	100 (2 třídy)
dívky	1914/1915	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919
celkem	449 (10 tříd)	443 (10 tříd)	506 (10 tříd)	533 (10 tříd)	507 (10 tříd)
celkem	910	915	983	1029	978

Tabulka č. 3: Počet žáků Novoměstské obecné školy chlapecké a dívčí.¹³⁵

¹³⁵ SOKA Pardubice, NAD č. 1003 – Národní škola chlapecká Nové město Pardubice. Školní kronika (1912 – 1929), SK č. 580, s. 27, 46, 65, 92, 115.

SOKA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 73, 89, 111, 136, 162.

4.4. Novoměstská měšťanská škola chlapecká a dívčí

Jak už bylo naznačeno v předešlé podkapitole, novoměstské měšťanské školy sídlily v jedné školní budově. Jednalo se o tři postupné ročníky pro chlapce a tři pro dívky. Nejstarší kronika měšťanské školy dívčí je datována rokem 1922. Veškeré starší údaje o škole, hodné uchování v podobě zápisů pamětní knihy, jsou uvedeny ve školní kronice měšťanské školy pro chlapce. V případě počtu žáků se jedná o velmi stručné údaje. Kronikář zde uvádí pouze počet studentů na počátku a konci školního roku. Dále je uveden počet tříd v jednotlivých ročnících. Posledním zaznamenaným údajem je rozdělení stav žactva podle náboženství. Během válečných let se vedení záznamů o studentech ve školní kronice měnilo a zápisy se tak stávaly více obsáhlými. Přibylo rozdělení žactva podle bydliště, nebo například se v záznamu objevil příbytek a úbytek studentů během školního roku. K lepší přehlednosti zápisu přispěla i změna kronikáře, jehož rukopis dodává kronice lepší estetickou tvář.

Počet žáků Novoměstské měšťanské školy chlapecké a dívčí					
ročník	začátek školního roku				
chlapci	1914/1915	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919
1. ročník	153 (2 třídy)	124 (2 třídy)	113 (2 třídy)	129 (2 třídy)	137 (2 třídy)
2. ročník	109 (2 třídy)	110 (2 třídy)	103 (2 třídy)	101 (2 třídy)	121 (2 třídy)
3. ročník	62	59	42	43	75
dívky	1914/1915	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919
1. ročník	139 (2 třídy)	155 (2 třídy)	150 (2 třídy)	168 (2 třídy)	179 (3 třídy)
2. ročník	131 (2 třídy)	107 (2 třídy)	111 (2 třídy)	135 (2 třídy)	134 (2 třídy)
3. ročník	82 (2 třídy)	91 (2 třídy)	85 (2 třídy)	85 (2 třídy)	101 (2 třídy)
celkem	676	646	604	661	747

Tabulka č. 4: Počet žáků Novoměstské měšťanské školy chlapecké a dívčí.¹³⁶

¹³⁶ SOKA Pardubice, NAD č. 1004 – Střední škola chlapecká Nové město Pardubice. Kronika školy (1908 – 1919), SK č. 583, s. 106, 107, 129, 162, 163, 193, 219.

4.5. Obecná škola smíšená U Kostelíčka

Obecná škola U Kostelíčka byla školou smíšenou a poskytovala tak vzdělání dětem obou pohlaví. Výuka probíhala ovšem odděleně. V každém postupném ročníku byly zřízeny dvě třídy. Jedna třída sloužila vzdělávacím potřebám chlapců, zatímco druhá k potřebám dívek. Záznamy o stavu žactva této školy nepatří mezi nejobsáhlejší. Údaje o počtu studentů se týkají pouze začátku školního roku, konec roku není zmíněn. Zaznamenán je také počet žáků, který během školního roku do školy přistoupil. Uvedený počet školní mládeže je jako obvykle rozdělen podle náboženství. Dále je zapsáno, kolik dětí bylo zproštěno z důvodu nemoci školní docházky. Během školního roku 1917/1918 došlo ke změně školního kronikáře a tím i ke způsobu vedení zápisů. Ve zmíněný rok, bohužel, chybí počet žáků v jednotlivých třídách. Celkový součet žáků je naštěstí zaznamenán. Jedná se o 304 chlapců a 323 dívek. V následujících letech už je stav na počátku školních let rozepsán.

Počet žáků obecné školy smíšené U Kostelíčka					
ročník	začátek školního roku				
	1914/1915	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919
1. ročník	133 (2 třídy)	150 (2 třídy)	134 (2 třídy)	?	120 (2 třídy)
2. ročník	142 (2 třídy)	134 (2 třídy)	138 (2 třídy)	?	114 (2 třídy)
3. ročník	120 (2 třídy)	139 (2 třídy)	141 (2 třídy)	?	128 (2 třídy)
4. ročník	124 (2 třídy)	109 (2 třídy)	134 (2 třídy)	?	135 (2 třídy)
5. ročník	93 (2 třídy)	126 (2 třídy)	106 (2 třídy)	?	130 (2 třídy)
celkem	612	658	653	627	627

Tabulka č. 5: Počet žáků obecné školy smíšené U Kostelíčka.¹³⁷

¹³⁷ SOKA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592, s. 64, 71, 79, 96, 105.

4.6. Obecná škola smíšená Na Skřivánku

V pořadí již druhá smíšená obecná škola má stejné uspořádání. Studium bylo rozděleno do pěti postupných ročníků, přičemž výuka každého ročníku byla rozdělena do dvou tříd podle pohlaví studentů. Samotné záznamy, týkající se stavu žactva ve válečných letech, jsou v porovnání s ostatními školami velmi špatné. Stručné údaje se později ve sledovaném období staly ještě stručnějšími. V kronice se nachází pouze zápis o stavu žactva na začátku školního roku, který je dále rozdělen na studenty podle náboženství. Záznam je rovněž rozdělen podle jednotlivých tříd. Od školního roku 1917/1918 dochází ke změně vedení zápisů. Záznamy sice navíc obsahují počet dětí na konci školního roku, avšak jedná se o celkové množství celé školy. Počet studentů jednotlivých tříd je tak z těchto důvodů neznámý.

Počet žáků obecné školy smíšené Na Skřivánku					
ročník	začátek školního roku				
	1914/1915	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919
1. ročník	131 (2 třídy)	126 (2 třídy)	119 (2 třídy)	?	?
2. ročník	124 (2 třídy)	123 (2 třídy)	110 (2 třídy)	?	?
3. ročník	128 (2 třídy)	125 (2 třídy)	129 (2 třídy)	?	?
4. ročník	112 (2 třídy)	124 (2 třídy)	113 (2 třídy)	?	?
5. ročník	97 (2 třídy)	104 (2 třídy)	113 (2 třídy)	?	?
celkem	592	602	584	540	532

Tabulka č. 6: Počet žáků obecné školy smíšené Na Skřivánku.¹³⁸

¹³⁸ SOKA Pardubice, NAD č. 1005 – Národní škola dívčí Skřivánek Pardubice. Kronika (1911 – 1948), SK č. 599, s. 52, 71, 82, 103, 119.

4.7. Vyšší reálná škola chlapecká

Vyšší reálná škola chlapecká patří mezi střední školy. Je to ale zároveň školní institut, kde se také vzdělávali studenti školou povinní a dokončovali tak osmiletou školní docházku. Záznam ve školní kronice, který uvádí počet studentů, je lehce nepřehledný. Archivní fond školy ovšem nabízí alternativní řešení v podobě výročních zpráv. Tyto zprávy obsahují hned několik zajímavých informací, především statistický přehled školy, týkající se převážně žactva. Statistické údaje jsou rozděleny celkem do třinácti částí, z toho dvě zmiňují počet studentů. Jedná se o množství žáků z konce předešlého školního roku a z počátku aktuálního školního roku. V porovnání se zápisy ze školních kronik jde sice pouze o údaj v podobě počtu studentů a tříd, avšak jedná se o kompletní a velmi přehledné záznamy.

Počet žáků Vyšší reálné školy chlapecké					
ročník	začátek školního roku				
	1914/1915	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919
1. ročník	37	84 (2 třídy)	80 (2 třídy)	109 (2 třídy)	93 (2 třídy)
2. ročník	82 (2 třídy)	53 (2 třídy)	83 (2 třídy)	82 (2 třídy)	102 (2 třídy)
3. ročník	60 (2 třídy)	72 (2 třídy)	56 (2 třídy)	79 (2 třídy)	80 (2 třídy)
4. ročník	53 (2 třídy)	58 (2 třídy)	71 (2 třídy)	57 (2 třídy)	85 (2 třídy)
5. ročník	35	40	44	52 (2 třídy)	46
6. ročník	55 (2 třídy)	29	36	45	46 (2 třídy)
7. ročník	27	44	30	35	46
celkem	349	380	400	459	498

Tabulka č. 7: Počet žáků Vyšší reálné školy chlapecké.¹³⁹

¹³⁹ SOKA Pardubice, NAD č. 1051 – Reálné gymnázium Pardubice. Výroční zprávy (1911 – 1949), kart. č. 49.

4.8. Dívčí reálné gymnázium

Dívčí reálné gymnázium zahájilo výuku školním rokem 1910/1911. Jednalo se o školu, která měla celkem osm postupných ročníků. Z těchto důvodů měla škola své první absolventy až koncem školního roku 1917/1918. Tento fakt se pochopitelně projevil na počtu studentů studujících během války. Další vliv na celkové množství žactva, tentokrát bez ohledu na první světovou válku, bylo otevírání prvních ročníků. Škola při svém vzniku přijala zásadu, že bude docházek k otevírání prvního ročníku každý druhý rok. Cílem tohoto kroku bylo snížit finanční náklady školy a zvýšit kvalitu přijímaných studentů. Záznam ve školní kronice, týkající se množství žáků, se zmiňuje o přijímacích zkouškách a následného počtu přijatých studentů. Je zde rozepsán důvod, za jakých podmínek jednotliví žáci studují právě ve zmíněném ročníku, nebo proč studium opustili. Jedná se převážně o splnění přijímacích zkoušek, nebo nevyhovující prospěch předešlého školního roku. Rozdělení žactva podle náboženství, nebo národnosti, jako bývá zvykem, nechybí ani zde. Jedinou vadou na kráse tohoto pramene je záznam posledního sledovaného válečného školního roku. Uveden je pouze celkový počet studentů školy. Ze zmínky o přijímací zkoušce lze ještě vyčíst počet žáků prvního ročníku.

Počet žáků Dívčího reálného gymnázia					
ročník	začátek školního roku				
	1914/1915	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919
1. ročník	46	-	58	-	60
2. ročník	-	51	-	61	-
3. ročník	37	-	47	-	?
4. ročník	-	36	-	44	-
5. ročník	28	-	30	-	?
6. ročník	-	27	-	28	-
7. ročník	-	-	24	-	?
8. ročník	-	-	-	25	-
celkem	111	114	159	158	174

Tabulka č. 8: Počet žáků Dívčího reálného gymnázia.¹⁴⁰

¹⁴⁰ SOKA Pardubice, NAD č. 1050 – Dívčí reálné gymnázium Pardubice. Školní kronika (1910 – 1927), SK č. 645, s. 41, 58, 74, 93, 94, 108.

4.9. Gymnázium

I tato škola byla otevřena školním rokem 1910/1911 s celkem osmi postupnými ročníky. Svých prvních absolventů se tak rovněž dočkala až školním rokem 1917/1918. Ani zápisy ve školní kronice o počtu studentů se moc neliší. Záznam obsahuje informace o přijímacích zkouškách. Následně je zaznamenáno množství žáků v jednotlivých ročnících. Toto číslo je dále rozděleno na studenty přijaté, postupující, opakující ročník a těch, kteří se do školy již nedostavili a byli tak vyloučeni. Další informace uvádí počet žáků na konci školního roku. Závěrem jsou jmenovitě zmíněni chlapci, kteří byli během školního roku povoláni k vojenské službě.

Počet žáků Gymnázia					
ročník	začátek školního roku				
	1914/1915	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919
1. ročník	66 (2 třídy)	36	28	32	37
2. ročník	35	65 (2 třídy)	32	26	30
3. ročník	33	33	60 (2 třídy)	32	24
4. ročník	25	29	25	53 (2 třídy)	30
5. ročník	25	18	20	20	39
6. ročník	-	21	18	18	20
7. ročník	-	-	19	17	17
8. ročník	-	-	-	14	10
celkem	184	202	202	212	207

Tabulka č. 9: Počet žáků Gymnázia. ¹⁴¹

Přestože se nedochovaly záznamy, které by umožnily zjistit úplný počet žáků na počátku každého válečného školního roku, je výše uvedený přehled dostačující. Umožňuje udělat si představu o velikosti školství v Pardubicích a o rozměrech školních budov. Do školních lavic na počátku prvního válečného školního roku usedlo celkem 4.567 žáků, které čekala strastiplná školní docházka během první světové války. Začátkem následujícího školního roku bylo studentů 4.623 a na počátku třetího válečného školního roku již 4.741. Podle zjištěných údajů lze konstatovat, že počet žáků postupně stoupal. Údaje o četnosti žactva čtvrtého sledovaného školního roku nejsou úplné. Schází záznam druhého ročníku

¹⁴¹ SOKA Pardubice, NAD č. 1052 – Gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1953), SK č. 646, s. 13, 16, 19, 23, 26.

Staroměstské obecné školy chlapecké. Tento počet studentů lze odhadnout podle množství chlapců na konci předešlého školního roku stejného, tehdy nižšího ročníku. Bez tohoto odhadu dosahovalo celkové množství dětí všech sledovaných škol na počátku školního roku čísla 4.859. Připočítáme-li k těmto studentům také zmiňované chlapce, kterých bylo 64, dosáhne záznam další stovky. I v tomto případě je možné říci, že počet žáků stoupal. Začátkem posledního sledovaného roku usedlo do školních lavic celkem 5.014 studentů. Porovnáme-li četnost studentů na počátku prvního a posledního válečného školního roku, lze spatřit viditelný nárůst školní mládeže.

5. Školství v Pardubicích během první světové války

V úterý 28. července 1914 vyhlásilo Rakousko-Uhersko válku Srbsku. Tímto začal válečný konflikt, který se později zapsal do dějin pod názvem první světová válka.¹⁴² Stalo se tak během prázdnin před zahájením školního roku 1914/1915. Všechny problémy, které s sebou přinesla právě vyhlášená válka, nebylo možné vyřešit před usednutím žáků do školních lavic. Česká zemská školní rada na tuto situaci reagovala doporučením, aby byl školní rok zahájen v předepsaném termínu. Rovněž nabádala školy, aby z finančních důvodů zajistily vyučování bez přibírání výpomocných sil. V případě nutnosti mělo docházet ke sloučení jednotlivých tříd, nebo převzetím nižších ročníků učitelkami.¹⁴³

Největším problémem bylo získávání místa k výuce. Česká zemská školní rada už od samotného začátku války počítala s velkým přísunem raněných vojáků, který bude převyšovat kapacity městských a okresních nemocnic. Školní budovy splňovaly ideální podmínky ke zřízení provizorních vojenských lazaretů. V případě zabírání budov, nebo alespoň některých místností, nemělo docházet k přerušování výuky. V těchto situacích zemská školní rada vyzývala školy, aby využívaly místnosti v jiných, nezabraných, školních budovách. Pokud by nezabrané školy nemohly poskytnout dostatek prostoru pro výuku žáků z jiných škol, mělo docházet k výuce ve veřejných, nebo soukromých domech.¹⁴⁴

5.1. První válečný školní rok 1914/1915

První válečný zásah do školství v Pardubicích se uskutečnil ještě před vyhlášením války samotné. V noci ze soboty na neděli 26. července vylepovali policisté vyhlášky o vyhlášení částečné mobilizace. Následující den v pondělí se na nádraží scházeli rezervisté se svými ženami a dětmi. Pro některé rodiny to bylo naposledy, co spatřili své blízké. V tento den narukovalo celkem sedm učitelů z Pardubic.¹⁴⁵ Již v úterý docházelo k proměně školních budov ve vojenské nemocnice. Dne 28. července byla zabrána Vyšší reálná škola chlapecká a následně proměněna ve válečnou nemocnici.¹⁴⁶ Během deštivého dne 4. srpna došlo v budově staroměstských dívčích škol ke zřízení další vojenské nemocnice. Školní budova byla využita celá s výjimkou kabinetu zeměpisu, školní galerie a prostoru, kde i nadále bydlel školník. Poddůstojníci mužstva byli umístěni v kreslárně, která se nacházela ve druhém patře.

¹⁴² BOROVIČKA, Michael et al. Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 12. b, 1890-1918, s. 562.

¹⁴³ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 68.

¹⁴⁴ *Tamtéž*, s. 69.

¹⁴⁵ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 534.

¹⁴⁶ SOKA Pardubice, NAD č. 1051 – Reálné gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1896 – 1950), SK č. 642, s. 217.

V ředitelně a sborovně školy byl ubytován plukovní lékař. V kabinetu fyziky byl umístěn vojenský lékař. V přírodopisném kabinetu byly připraveny postele pro šikovatele a korporála pluku. Následujícího dne probíhala přísaha vojáků určených k opatrování nemocných. Tito vojáci museli taktéž střežit vchod do již bývalé školní budovy.¹⁴⁷ Déšť se projevoval po celý den i v sobotu 8. srpna. Tehdy došlo k proměně školní budovy novoměstských obecných škol v nemocnici. Do objektu byl stěhován vojenský nábytek a nad vchodem byl umístěn dlouhý bílý pás s červeným křížem. Zřízená nemocnice byla určena pro lehce raněné vojáky, kterým zde bylo poskytnuto ošetření. Vojáci dostali také najíst a bylo jim umožněno přespat. Další den putovali do jiných vojenských nemocnic, nebo byli propuštěni k domácí léčbě. První ranění byli přijati až v pondělí 31. srpna. Jednalo se o 17 vojáků, kteří bojovali na bojištích východní fronty.¹⁴⁸ Začátkem září byli přiváženi další ranění. Některým z nich byly pouze převázány obvazy a pokračovali v cestě dále, jiní v Pardubicích zůstali. Vojáci, kteří byli dopravováni do jednotlivých školních budov, respektive vojenských nemocnic, byli vykládáni za pomoci sboru dobrovolných hasičů a za dozoru policejního komisaře. Dne 3. září se do ředitelny Staroměstské měšťanské dívčí školy nastěhoval nadlékař se svou hospodyní, která mu vařila. Sborovnu školy využívali k uložení potravin. Zraněných vojáků v Pardubicích stále přibývalo. Z místní lékárny byly majitelem odnášeny do školních budov krabice nemocničních potřeb, jelikož následujícího dne 8. září bylo přivezeno dalších 52 raněných. Těmto vojákům učitelky místních škol podávaly čaj a dívky je obdarovávaly cigaretami a jinými dárky.¹⁴⁹ Na počátku školního roku svým účelům sloužily pouze čtyři školní objekty. Jednalo se o budovu novoměstských škol měšťanských, obecné školy smíšené U Kostelíčka, obecné školy smíšené Na Skřivánku a Dívčího reálného gymnázia.

Nový školní rok byl zahájen ve středu 16. září, na středních školách až v pátek 18. září. Školní mládež, která přišla o místo potřebné k výuce, využívala prozatím fungujících školních budov. Studenti staroměstských škol navštěvovali školní budovu obecné školy smíšené U Kostelíčka. Výuka žáků ze Staroměstské obecné a měšťanské školy chlapecké probíhala dvakrát týdně, ve středu a v sobotu. Zbylé vyučovací dny v týdnu byly rozděleny mezi výuku studentů z obecné školy U Kostelíčka a dívek ze Staroměstské obecné

¹⁴⁷ SOKA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561, s. 143.

ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 537.

¹⁴⁸ SOKA Pardubice, NAD č. 1003 – Národní škola chlapecká Nové město Pardubice. Školní kronika (1912 – 1929), SK č. 580, s. 24.

ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 537.

¹⁴⁹ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 539.

a měšťanské školy dívčí.¹⁵⁰ Druhou, zatím nezabranou, školní budovou byla obecná škola smíšená Na Skřivánku. Zde probíhala výuka novoměstských obecných škol a rovněž obecné školy smíšené Na Skřivánku.¹⁵¹ Shrňeme-li dosavadní situaci škol v Pardubicích, tak v budově školy U Kostelíčka sídlily navíc nově školy staroměstské a v budově školy Na Skřivánku novoměstské školy obecné. Prozatím beze změny byla školní budova novoměstských měšťanských škol, kde v levém křídle sídlilo také gymnázium. V tomto objektu měla původně probíhat výuka i měšťanských škol ze Starého Města, avšak po bitvě v Haliči byl očekáván přívoz raněných. Z tohoto důvodu byla i budova měšťanských škol z Nového Města částečně vyklizena. Žáci byli přemístěni do školy Na Skřivánku. Poloprázdná budova nebyla ovšem přeměněna na vojenskou nemocnici. Ranění vojáci byli ubytováni v dívčí průmyslové škole, kde doposud probíhala výuka studentů z Vyšší reálné školy chlapecké. Ti se tak museli přemístit, a to právě do budovy novoměstských měšťanských škol, kde zůstali studenti Gymnázia.¹⁵²

Vzhledem k mimořádným okolnostem Ministerstvo kultu a vyučování svým výnosem ze dne 24. srpna omezilo počet týdenních hodin vyučování a zredukovalo učivo vyučovacích předmětů. Výuka některých předmětů byla zrušena úplně. Výnosem ministerstva byla také stanovena délka vyučovací hodiny na 45 minut.¹⁵³ Raněných vojáků stále přibývalo. Podmínky vojenských nemocnic nedokázaly uzdravit všechny raněné, a tak k prvnímu úmrtí došlo již 14. září. V sobotu 19. září dorazilo 240 mužů, kteří potřebovali ošetřit a v úterý v nočních hodinách dalších 60.¹⁵⁴ Dne 5. listopadu následoval další výnos, tentokrát okresní školní rady. Výnosem došlo k zabránění dalších školních budov pro nemocniční účely. Jednalo se o budovu obecné školy smíšené Na Skřivánku a budovu obecné školy smíšené U Kostelíčka. Pro výuku školní mládeže se v Pardubicích nacházela pouze jedna školní budova, a to novoměstských měšťanských škol, kde nadále sídlilo Gymnázium a nově i Vyšší reálná škola chlapecká.¹⁵⁵ Bez povšimnutí zůstala také budova Dívčího reálného gymnázia. Je nutné si však uvědomit, že tento školní institut měl na počátku první světové války pouze tři ročníky. Celkový počet dívek dosahoval na začátku školního roku čísla 111 a byl rozdělen

¹⁵⁰ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 201.

¹⁵¹ SOKA Pardubice, NAD č. 1005 – Národní škola dívčí Skřivánek Pardubice. Kronika (1911 – 1948), SK č. 599, s. 49.

¹⁵² *Tamtéž*, s. 49.

¹⁵³ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 201.

¹⁵⁴ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 540.

¹⁵⁵ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 201.

ve třech třídách. Z těchto faktů můžeme usoudit, že budova nebyla vhodná pro zřízení vojenské nemocnice, ani pro výuku jiných škol, jejichž počet žáků byl daleko vyšší. Budova novoměstských měšťanských škol neměla zdaleka tak velkou kapacitu, aby bylo možné poskytnout prostor pro výuku všech žáků v Pardubicích. Situace se řešila nadále polodenním vyučováním a prostřídáním všech škol. Dále byly hledány náhradní prostory pro výuku.

V sobotu 7. listopadu došlo k vyklízení školní budovy U Kostelíčka. Do nedaleké opatrovny byly stěhovány školní pomůcky společně se školní knihovnou a archivem. Poté, co byl v opatrovně zřízen bakteriologický ústav, následovalo další stěhování. Jelikož se přenášení uskutečnilo za nepříznivého počasí, došlo k značnému poškození školních pomůcek.¹⁵⁶ O den dříve probíhalo také vyklízení školní budovy Na Skřivánku, jelikož 7. listopadu došlo k převzetí budovy armádou. Školní pomůcky v tomto případě nebylo potřeba přesouvat na jiné místo. V prvním patře školní budovy zůstaly volné tři místnosti, které mohly nadále sloužit potřebám školy.¹⁵⁷ Od 7. listopadu v následujících deseti dnech byla školní budova upravována, aby lépe vyhovovala účelům vojenské nemocnice. Dívčí oddělení bylo od chlapeckého odděleno zdí. Prostor vedle bytu školníka, stejně tak kabinet u tělocvičny, byl upraven pro zřízení lázní. Ve východní části školního dvoru byla postavena místnost, která sloužila pro dezinfekci, odstraňování hmyzu ze šatstva a skladování oděvů. S přeměnou jednotlivých místností pomáhaly ošetřovatelky Červeného kříže z Berlína. Později v listopadu byli ubytováni ve školní budově dva lékaři. Jednomu byl vyklizen kabinet, druhému byl zřízen byt ve školní knihovně. Další z mnoha místností školního objektu byla přeměněna v laboratoř. Sborovna školy sloužila jako obvazárna a kancelář ředitele jako jídelna pro ošetřovatelky. Těm byla zřízena ložnice ve druhém patře. Kuchyně se nacházela v suterénu budovy. Jedna z mála místností, která zůstala neupravena, byl školníkův byt. Ten byl nadále obýván jeho manželkou a dcerami. Školník obecné školy smíšené Na Skřivánku padl do zajetí během bojů na východní frontě. V celé školní budově bylo rovněž zřízeno elektrické osvětlení.¹⁵⁸ Během těchto úprav byli do Pardubic přiváženi další ranění vojáci. Někteří zde zůstali, jiní po odpočinku a ošetření putovali dál. V pondělí 9. listopadu dorazilo před budovu bývalé Vyšší reálné školy chlapecké 250 raněných mužů. Sousedé vojáky pohostili pečivem a jablky. Když se ranění najedli, odjeli z Pardubic.¹⁵⁹

¹⁵⁶ SOKA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592, s. 60.

¹⁵⁷ SOKA Pardubice, NAD č. 1005 – Národní škola dívčí Skřivánek Pardubice. Kronika (1911 – 1948), SK č. 599, s. 53.

¹⁵⁸ *Tamtéž*, s. 53 – 54.

¹⁵⁹ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 540 – 541.

Po zabrání všech školních budov, s výjimkou budovy novoměstských měšťanských škol, došlo k poradě. Na poradě správců škol byla řešena otázka, jak uspořádat vyučování, aby mohlo docházet ke vzdělávání všech dětí.¹⁶⁰ Denní výuka v této školní budově byla rozdělena na dvě části. Dopolednímu vyučování sloužila budova středním školám. Jednalo se o Vyšší reálnou školu chlapeckou a Gymnázium. Odpoledne probíhala výuka obecných a měšťanských škol.¹⁶¹ Staroměstská obecná a měšťanská škola chlapecká zahájila svou výuku 11. listopadu. Studenti docházeli do školy vždy ve středu a v sobotu od 13:30 do 16:30 hodin.¹⁶² Dívčím ze Staroměstské obecné a měšťanské školy dívčí bylo umožněno vzdělávání každé pondělí a každý čtvrtek v týdnu. Vyučování začínalo vždy od 13:30 do 16:30 hodin s desetiminutovou přestávkou mezi třetí a čtvrtou vyučovací hodinou. Staroměstské dívčí školy využívaly ke svým potřebám čtyři místnosti v přízemí, pět místností v prvním patře a jednu místnost ve druhém patře školní budovy. Později bylo vyučování dívek rozšířeno o jednu vyučovací hodinu, která začínala v 16:30 a končila v 17:15 hodin. Měšťanská část školy byla navíc obohacena o jeden půlden výuky v týdnu, takže dívky mohly navštěvovat školu třikrát týdně.¹⁶³ Novoměstská obecná škola dívčí vyučovala rovněž od 13:30 a končila v 16:30 hodin. Páté ročníky navštěvovaly školu třikrát týdně, nižší ročníky pouze dvakrát. Ruční práce byly vyučovány opět ve stejný čas, a to pro páté ročníky jednou týdně a pro ročníky třetí a čtvrté jednou za čtrnáct dní. Po každé vyučovací hodině byly dívky rozptýleny zpěvem a tělesnou výchovou.¹⁶⁴ Studenti z obecné školy smíšené U Kostelíčka navštěvovali školní budovu do 20. listopadu dvakrát v týdnu. Výuka se též skládala z celkem čtyř vyučovacích předmětů.¹⁶⁵ Vyučování nezmíněných škol probíhalo obdobným způsobem, a to v době, kdy prostory školní budovy nebyly obsazeny studenty jiných škol.

Okresní školní rada oznámila svým výnosem 20. listopadu 1914, že místní školní rada získala nové prostory pro výuku. Jednalo se o několik místností v soukromých domech. Dvě místnosti získala Staroměstská obecná škola chlapecká. První se nacházela v okresní stravovně městského parku. Druhá byla součástí okresního sirotčince. Pro Staroměstskou

¹⁶⁰ SOKA Pardubice, NAD č. 1005 – Národní škola dívčí Skřivánek Pardubice. Kronika (1911 – 1948), SK č. 599, s. 53.

¹⁶¹ SOKA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561, s. 148.

¹⁶² SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 201.

¹⁶³ SOKA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561, s. 148.

¹⁶⁴ SOKA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 76 – 77.

¹⁶⁵ SOKA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592, s. 61.

obecnou školu dívčí byly k výuce upraveny dvě místnosti ze sýpky v domě Otakara Fuxy.¹⁶⁶ Třetí místnost sloužila slečnám jako šatna. Ta se nacházela, stejně jako vyučovací prostory, v prvním patře domu.¹⁶⁷ Poslední dvě místnosti získala škola U Kostelíčka, a to v obecním chudobinci, který se nacházel nedaleko původní školní budovy. Zde byla výuka rozvržena tak, aby se ve dvou dnech vystřídal všechny třídy a každá mohla navštěvovat školu třikrát v týdnu.¹⁶⁸ Jelikož se Staroměstské obecné škole chlapecké místnosti nezdály pro výuku vhodné, vyžádalo si ředitelství školy u okresní školní rady komisionální šetření. Komisi tvořil okresní školní inspektor společně s několika správci škol. Tato komise usoudila, že místnosti nejsou pro výuku vhodné a od využívání místností bylo upuštěno. Výuka chlapců tak nadále probíhala v budově novoměstských měšťanských škol.¹⁶⁹

Po přemístění žáků Staroměstské obecné školy dívčí a obecné školy smíšené U Kostelíčka, do nově pronajatých prostorů, došlo k uvolnění několika místností v budově novoměstských měšťanských škol. Následkem těchto změn bylo možné zvýšit počet vyučovacích dnů měšťanských škol ze dvou na tři.¹⁷⁰ Více vyučovacích hodin získaly rovněž žačky ze Staroměstské obecné školy dívčí. Jelikož nově pronajaté prostory ve Štrossově ulici sloužily jenom této škole, vyhrazený čas k vyučování byl rozdělen pouze mezi jednotlivé ročníky. Výuka byla zahájena 23. listopadu a byla rozdělena jako doposud na dopolední a odpolední část. První žačky usedly do lavic vždy v 8:00 a poslední opouštěly školu v 16:30 hodin, jak již bylo zvykem. Týdenní vyučování probíhalo následovně. V pondělí od 8:00 do 10:00 hodin probíhala výuka pátého ročníku, od 10:00 do 12:00 hodin prvního ročníku a od 13:30 do 16:30 byl čas vyhrazen dívkám z ročníku druhého. Úterý bylo rozděleno do dvou částí, a to v čase od 8:00 do 12:00 hodin pro třetí ročník a od 13:30 do 16:30 hodin pro čtvrtý ročník. Zbylé vyučovací dny v týdnu byly rozděleny časově stejně. Středeční den opět probíhalo vyučování tří ročníků, a to nejprve děvčat ze čtvrtého, následně prvního a závěrem dne druhého ročníku. Ve čtvrtek navštěvovaly školu žákyně pátého a třetí ročníku a v pátek ročníku čtvrtého a prvního. Posledním vyučovacím dnem týdne byla sobota, a to pro dívky třetího, druhého a pátého ročníku.¹⁷¹

¹⁶⁶ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 201.

¹⁶⁷ VÁCHA, František. *Pardubice za světové války*, s. 56.

¹⁶⁸ SOKA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592, s. 61.

¹⁶⁹ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 201–202.

¹⁷⁰ *Tamtéž*, s. 202.

¹⁷¹ SOKA Pardubice, NAD č. 908 – Újezdní školní rada Pardubice. Korespondence (1914 – 1922), kart. č. 2, rok 1914, list č. 4.

Počátkem následujícího roku došlo k úmrtí vojína, který v budově staroměstských dívčích škol ošetřoval vojáky nakažené tyfem a cholerou. Při poskytování pomoci sám onemocněl a následně nemoci podlehl. Jeho pohřeb se konal 5. ledna na vojenském hřbitově v Pardubicích.¹⁷² V souvislosti s raněnými vojáky je také nutno zmínit, že v prosinci roku 1914 byla zahájena výstavba válečné nemocnice v Pardubicích, která dostala později název Karanténa. Svým účelům začala nemocnice sloužit v březnu roku 1915. Tento rozsáhlý komplex byl postaven na ploše 800.000 m², skládal se celkem z 365 budov, z toho 198 přímo nemocničních a kapacita lůžek dosahovala čísla 10.000. V době první světové války docházelo k nedostatku všeho zboží, zejména potravin. Válečná nemocnice se tak stala obrovskou zátěží pro všechny obyvatele Pardubic. Na druhou stranu je potřeba rovněž dodat, že při stavbě a následně v samotném provozu nemocnice byl zaměstnán nemalý počet občanů města.¹⁷³ Pardubické školství bylo do jisté míry touto stavbou také ovlivněno. Nejprve její výstavbou, kdy obecná škola smíšená Na Skřivánku začala sloužit jako součást této nemocnice, která byla vybudovaná v její těsné blízkosti.¹⁷⁴ Později postupným uvolňováním školních budov od raněných vojáků, kteří našli lékařskou pomoc právě ve zmíněné Karanténě.

Poslední nemalou událostí, která se odehrála ve školním roce 1914/1915, bylo řešení mravního poklesu školní mládeže. Následkem první světové války docházelo ke zhoršení kázně dětí. Nepřítomnost otce, hlavy rodiny, v tom jistě hrála velikou roli. Na podněty učitelů směřované místní školní radě došlo k několika schůzím, kde bylo řešeno chování žáků. Výsledkem byl vznik Společnosti vychovatelů mládeže. Tato společnost se skládala z lidí, kteří nepocházeli z řad učitelů. Cílem bylo dohlížet na školní mládež v době mimo vyučování. Vzniklá společnost pořádala přednášky pro obyvatele, na kterých byly řešeny otázky, jak správně děti vychovávat. Dále bylo upozorňováno na různá opatření, nebo osoby, které měly na děti negativní vliv. Stejně tak byly zmiňovány i neřesti jako je špatná školní docházka, alkohol, nikotin, nebo třeba žebrání.¹⁷⁵ Se zhoršenou kázní žactva pravděpodobně souvisel také zákaz, který byl vydán 17. dubna 1915 usnesením místní školní rady. Zákaz se týkal školní mládeže, která nesměla navštěvovat biograf. Jak toto opatření v praxi probíhalo, naznačuje dopis, kde místní školní rada žádá okresní hejtmanství, aby zakročilo proti porušování zákazu ze strany majitelky kina. Koncem měsíce června nechala zmíněná

¹⁷² ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 541.

¹⁷³ RAZSKAZOV, Jiří. *Pardubice v běhu staletí*, s. 155.

¹⁷⁴ *Tamtéž*, s. 156.

¹⁷⁵ SOKA Pardubice, NAD č. 908 – Újezdni školní rada Pardubice. Korespondence (1914 – 1922), kart. č. 2, rok 1915, list č. 36.

ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 542.

majitelka biografu v hotelu Veselka vylepit plakáty, na kterých bylo nabízeno vstupné pro děti za poloviční cenu.¹⁷⁶

Radostným dnem pro všechny žáky byl 24. červen. Tehdy bylo uděleno všem studentům volno na oslavu dobytí zpět Lvova.¹⁷⁷ Pro děti to bylo bezpochyby příjemnější posledních dní školního roku. Jeho konce se dočkali začátkem následujícího měsíce ve čtvrtek 15. července 1915.¹⁷⁸

5.2. Druhý válečný školní rok 1915/1916

Přestože první světová válka byla teprve na počátku a k jejímu ukončení došlo, až v roce 1918, dalo by se říci, že první válečný rok byl pro školství v Pardubicích nejhorší. Budovy sloužící k výuce byly postupně zabírány a žákům tak musely být připraveny jiné prostory umožňující dosáhnout, alespoň základního, vzdělání. Školství první světovou válkou trpělo v mnoha směrech, avšak ztráta míst potřebných k výuce se řadila mezi ty největší nesnáze. Již druhý školní rok, který byl poznamenán hrůzami války, alespoň tento problém pozvolna začal odstraňovat. K navrácení některých školních budov začalo docházet již na počátku školního roku. Jelikož ale byla většina budov ve špatném stavu, celý proces se někdy příliš vlekl. Školní budovy byly zpravidla špinavé, mnohdy zahmyzené a především poškozené. Stěny místností bývaly popsány, nebo umazány. Před zahájením výuky muselo proto dojít k opravám a dezinfekci. Někteří vojáci rovněž kradli obrazy z kabinetů, knihy z knihoven, nebo záměrně ničili školní pomůcky. Došlo-li někdy k navrácení pouze části budovy, musely se děti potkávat na chodbách s obhrouble vtipkujícími, nebo kouřícími vojáky.¹⁷⁹

K zahájení nového školního roku došlo ve čtvrtek 16. září. Během prázdnin byly nalezeny nové prostory, kam bylo možno umístit žáky ze Staroměstské obecné a měšťanské školy chlapecké a Staroměstské obecné a měšťanské školy dívčí. Pro staroměstské školy chlapecké byly pronajaty místnosti v nově vystavených domech ve Štrossově ulici. Výuka probíhala třikrát v týdnu, a to v pondělí, ve středu a v pátek. Ve zmíněné dny využívali pronajaté prostory v odpoledních hodinách chlapci z obecné části školy a v hodinách

¹⁷⁶ SOKA Pardubice, NAD č. 908 – Újezdní školní rada Pardubice. Korespondence (1914 – 1922), kart. č. 2, rok 1915, list č. 38.

¹⁷⁷ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 542.

¹⁷⁸ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 207.

¹⁷⁹ LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě*, s. 69.

dopolední docházelo k výuce žáků z měšťanské části.¹⁸⁰ Staroměstské školy dívčí byly v podobné situaci. Školní budova byla sice na počátku školního roku vojenskou správou již nevyužívána, ovšem její vyklízení probíhalo po zbytek září a od 10. října začala následná desinfekce.¹⁸¹ Vyučování mladých slečen z obecné i měšťanské části školy bylo rovněž přemístěno a nově probíhalo v hostinci U Zlaté štiky.¹⁸² Majitel hostince dostal v červnu 1914 povolení k přestavbě, která byla dokončena až v roce 1917. Studenti navštěvující tyto prostory se tak vzdělávali nejen v hospodském prostředí, ale také v objektu probíhající rozsáhlou rekonstrukcí.¹⁸³

Neuplynul ani měsíc a došlo k přestěhování všech čtyř školních institutů. Dne 1. října se přemístily dívky ze Staroměstské obecné školy dívčí z hostince U Zlaté štiky do nově vystavených domů, kde doposud probíhalo vyučování staroměstských chlapeckých škol.¹⁸⁴ Chlapecké školy za Starého Města se naopak přesunuly do hostince U Zlaté štiky. Nejprve byla 5. října zahájena výuka obecné části chlapecké školy, následující den i části měšťanské. Rozvrh žáků z obecné školy obsahoval všechny vyučující dny v týdnu v rozsahu polodenního vyučování. V pondělí, ve středu a v pátek probíhala výuka dopoledne, zatímco v úterý, ve čtvrtek a v sobotu odpoledne. Studenti ze Staroměstské měšťanské školy chlapecké navštěvovali školu pouze v pondělí, ve středu a v pátek, avšak jejich výuka probíhala po celý den.¹⁸⁵ Zda probíhalo vyučování dívek ze Staroměstské měšťanské školy dívčí v hostinci U Zlaté štiky, nebo v místnostech nově vystavených domů, není zcela jisté. Pravděpodobně se místem výuky stal hostinec U Zlaté štiky, jelikož koncem roku došlo k dalšímu přemístění dívek, a to právě z tohoto prostoru.¹⁸⁶ Umístění všech čtyř škol vydrželo beze změn až do konce roku 1915.

Obecná škola smíšená U Kostelíčka zahájila školní rok opět výukou ve dvou místnostech chudobince a nově pronajaté jedné místnosti v opatrovně. Studenti prvního ročníku, rozděleného na dvě třídy, využívali ke vzdělávání prostor v opatrovně, kde vyučování probíhalo polodenně. Žáci zbylých čtyř ročníků, v celkovém počtu osmi tříd,

¹⁸⁰ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 209.

¹⁸¹ SOKA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561, s. 157.

¹⁸² *Tamtéž*, s. 158.

¹⁸³ KOTYK, Jiří. A B – Zet Pardubicka, sešit 72. *Hotel Zlatá štika v Pardubicích, historie a současnost (k 150. výročí pohostinství v budově)*. Klub přátel Pardubicka, 2016, s. 6, 29.

¹⁸⁴ SOKA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561, s. 158.

¹⁸⁵ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 209 – 210.

¹⁸⁶ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 543.

navštěvovali místní chudobinec třikrát v týdnu tak, aby se všechny třídy mohly prostřídat. Místní školní rada nedlouho po zahájení nového školního roku pronajala další prostory nově vystavených domů ve Štrossově ulici. Zde již probíhala výuka dívek ze Staroměstské obecné školy dívčí a od 5. října také studentů obecné školy smíšené U Kostelíčka. V každé nově pronajaté místnosti se denně vystřídali žáci obou pohlaví.¹⁸⁷

Vyučování ostatních škol probíhalo v budově novoměstských měšťanských škol. Novoměstská obecná škola chlapecká využívala budovu ke vzdělávání chlapců třikrát v týdnu, a to v pondělí, ve středu a v pátek vždy v odpoledních hodinách.¹⁸⁸ Třikrát v týdnu od 13:30 do 16:30 hodin probíhala rovněž výuka dívek z Novoměstské obecné školy dívčí.¹⁸⁹ Chlapci z Novoměstské měšťanské školy chlapecké studující ve druhém ročníku navštěvovali školu čtyřikrát týdně, žáci ročníku prvního a třetího pouze třikrát.¹⁹⁰ U studentů ostatních škol docházejících do budovy novoměstských měšťanských škol nelze více specifikovat dobu výuky.

Koncem roku 1915 dochází k pomalému navrácení několika školních budov. Dne 1. listopadu byla vymalována celá budova Staroměstských škol dívčích, kde od počátku října probíhala desinfekce. Bylo zlepšeno osvětlení v několika místnostech, a to příčinnou výměny žárovek nového typu. Dále byly zkontrolovány kabiny, kde došlo k odcizení pouze jedné sbírky imitace drahokamů.¹⁹¹ Měšťanská část staroměstské školy pro dívky byla z hostince U Zlaté štiky zpět do své školní budovy přestěhována ve dnech 28. a 29. prosince.¹⁹² Ještě před koncem roku 1915 došlo k přemístění žáků další školy do své budovy. Dne 15. prosince se i chlapci z Vyšší reálné školy chlapecké mohli navrátit a byla tak na jejich škole zahájena opět výuka v plném rozsahu.¹⁹³ Hned na počátku nového roku začala sloužit také budova staroměstských škol chlapeckých školním účelům. Dne 3. ledna přesídlila měšťanská část školy do své budovy, ale výuka žáků obecné části školy nadále probíhala v hostinci U Zlaté

¹⁸⁷ SOKA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592, s. 67.

¹⁸⁸ SOKA Pardubice, NAD č. 1003 – Národní škola chlapecká Nové město Pardubice. Školní kronika (1912 – 1929), SK č. 580, s. 44.

¹⁸⁹ SOKA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 89.

¹⁹⁰ SOKA Pardubice, NAD č. 1004 – Střední škola chlapecká Nové město Pardubice. Kronika školy (1908 – 1919), SK č. 583, s. 128.

¹⁹¹ SOKA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561, s. 158.

¹⁹² ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 543.

¹⁹³ SOKA Pardubice, NAD č. 1051 – Reálné gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1896 – 1950), SK č. 642, s. 223.

štky.¹⁹⁴ Od 16. ledna v hostinci U Zlaté štky probíhala rovněž výuka dívek Staroměstské obecné školy dívčí.¹⁹⁵ Důvodem, proč byly obecné školy ze Starého Města umístěny v hostinci U Zlaté štky, bylo přesunutí studentů obecné školy smíšené Na Skřivánku z novostaveb ve Štorossvě ulici právě do těchto prostorů. První, třetí, čtvrtý a pátý ročník chlapecké části školy byl umístěn v budově staroměstských škol chlapeckých. Druhý ročník chlapecké části společně se všemi pěti ročníky dívčí části obecné školy smíšené Na Skřivánku byly přesunuty do budovy staroměstských škol dívčích.¹⁹⁶ Začátkem nového roku byla také vrácena dívčí část budovy novoměstských obecných škol, kde probíhala výuka chlapců i dívek. Chlapci navštěvovali školu v pondělí, ve středu a v pátek dopoledne. V odpoledních hodinách probíhala výuka v úterý, ve čtvrtek a v sobotu.¹⁹⁷ Dívčí vyučování bylo celodenní a rozděleno na dvě části. Vzdělávání započalo vždy od 8:00 a trvalo pro nižší ročníky do 11:30, nebo do 12:00 hodin. Pro vyšší ročníky probíhala výuka do 13:00 hodin. Odpolední vyučování začalo pro všechny od 13:30 a následovalo pro nižší ročníky do 15:30, nebo do 16:00 hodin. Pro vyšší ročníky trvala výuka až do 16:30 hodin.¹⁹⁸ Obecná škola smíšená U Kostelíčka stále sídlila v pronajatých místnostech nově vystavených domech ve Štrossově ulici. Jelikož se už nemusela o pronajatý prostor dělit se Staroměstskou obecnou školou dívčí, která 16. ledna přesídlila do hostince U Zlaté štky, mohla následujícího dne zahájit pravidelné vyučování ve všech třídách.¹⁹⁹ Posledními nezmíněnými školami jsou Novoměstská měšťanská škola chlapecká, Novoměstská měšťanská škola dívčí a Gymnázium. Všechny tyto tři školy sídlily před vypuknutím první světové války v budově novoměstských měšťanských škol. Po úplném, nebo částečném navrácení většiny školních budov se tak staly opět jedinými školními instituty sídlícími ve zmíněné budově. Nic proto nebránilo, aby i zde bylo zahájeno pravidelné vyučování, kde se postupně začaly vyučovat také nepovinné předměty společně s cizími jazyky.²⁰⁰

¹⁹⁴ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 210.

¹⁹⁵ SOKA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561, s. 158.

¹⁹⁶ SOKA Pardubice, NAD č. 1005 – Národní škola dívčí Skřivánek Pardubice. Kronika (1911 – 1948), SK č. 599, s. 74.

¹⁹⁷ SOKA Pardubice, NAD č. 1003 – Národní škola chlapecká Nové město Pardubice. Školní kronika (1912 – 1929), SK č. 580, s. 50.

¹⁹⁸ SOKA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 96.

¹⁹⁹ SOKA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592, s. 69.

²⁰⁰ SOKA Pardubice, NAD č. 1004 – Střední škola chlapecká Nové město Pardubice. Kronika školy (1908 – 1919), SK č. 583, s. 143.

SOKA Pardubice, NAD č. 1052 – Gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1953), SK č. 646, s. 17.

Shrneme-li všechny změny, které se uskutečnily začátkem roku 1916, tak došlo k úplnému, nebo částečnému, navrácení všech školních objektů. Výjimkou byla budova obecné školy smíšené U Kostelíčka a budova obecné školy smíšené Na Skřivánku. U některých navrácených školních objektů docházelo stále k využívání místností, které nesloužily přímo k výuce. Například Staroměstská měšťanská škola dívčí stále nevyužívala školní galerii, jelikož byla zabrána pro skladování šatstva a haličské uprchlíky. Dívky byly nadále také bez školní tělocvičny, kde docházelo ke skladování ovoce a zeleniny.²⁰¹

Během školního roku 1915/1916 se již další změny ve výuce, nebo vyučovacích prostorech neudály. Školní rok tak dále plynul v dosavadních podmínkách ke svému konci. Zakončen byl v sobotu 15. července 1916.²⁰²

5.3. Třetí válečný školní rok 1916/1917

Školní rok 1916/1917 byl v pořadí třetí válečný, k jehož zahájení došlo tradičně 16. září.²⁰³ Studentský život všech žáků nebyl od počátku školního roku nijak více zasažen. První událost přišla až 21. listopadu. Téhož dne zemřel rakouský císař a český král František Josef I. Následující den se ve školách uskutečnily smuteční projevy. Na všech školních budovách došlo k vyvěšení smutečních praporů a vyučování se zastavilo.²⁰⁴ Ve čtvrtek 30. listopadu, v den konání císařova pohřbu, se rovněž nevyučovalo. Žáci škol, společně s učitelskými sbory, se zúčastnili slavnostních smutečních bohoslužeb.²⁰⁵ Volno studenti dostali také při příležitosti dobytí hlavního města Rumunského království. Bukurešť padla 6. prosince a vyhlášení školních prázdnin nastalo v sobotu 9. prosince.²⁰⁶

Výuka žactva byla výrazně narušena až počátkem následujícího roku. Tentokrát se ovšem nejednalo přímo o válečné události, ale příčinnou byl nedostatek uhlí a krutý mráz. Ve školních budovách se nevytápěly místnosti sloužící k výuce, proto došlo opět ke stěhování žáků do jiných prostorů, nebo k úplnému zastavení výuky. Teploměr umístěný u budovy novoměstských obecných škol naměřil například 9. února v ranních hodinách -25°C .

²⁰¹ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 543.

²⁰² SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 217.

²⁰³ SOKA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 111.

²⁰⁴ SOKA Pardubice, NAD č. 1005 – Národní škola dívčí Skřivánek Pardubice. Kronika (1911 – 1948), SK č. 599, s. 83.

²⁰⁵ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 220.

²⁰⁶ SOKA Pardubice, NAD č. 1004 – Střední škola chlapecká Nové město Pardubice. Kronika školy (1908 – 1919), SK č. 583, s. 173.

Následkem těchto okolností zastavila Místní školní rada dnem 7. února školní vyučování.²⁰⁷ Některé školy se snažily dále vzdělávat své žáky, a to prostřednictvím domácích úkolů. Po opětovném zavedení vyučování docházelo k polodennímu vzdělávání v některých vytápěných budovách. Školní rozvrhy se tak znovu staly nestálými.

Obecná škola smíšená U Kostelíčka zahájila výuku 7. března pro druhé, třetí a čtvrté ročníky dvakrát v týdnu. Pro první a páté ročníky třikrát v týdnu. Všechny vyučovací dny byly polodenní. Dne 3. dubna bylo znovu zahájeno pravidelné vyučování.²⁰⁸ Novoměstská obecná škola chlapecká řešila situaci rozdáváním úkolů. Žáci ze čtvrtého a pátého ročníku navštěvovali školu dvakrát týdně, kdy dostávali domácí úkoly a při další návštěvě je odevzdali. Od 5. března začali navštěvovat budovu novoměstských měšťanských škol, kde docházelo k vytápění objektu. Nižší ročníky navštěvovaly školu dvakrát týdně, vyšší třikrát. Pravidelná výuka znovu začala 11. dubna.²⁰⁹ Dívky Novoměstské obecné školy dívčí začaly rovněž dnem 5. března navštěvovat budovu novoměstských měšťanských škol. I zde byla výuka rozdělena pro nižší ročníky dvakrát v týdnu a pro vyšší třikrát. Do své školní budovy se dívky navrátily 3. dubna.²¹⁰ Staroměstská škola chlapecká nevyučovala do 7. března. Následně byli chlapci posláni taktéž do budovy novoměstských měšťanských škol, kde jejich výuka probíhala ve středu a v sobotu od 13:00 do 16:00 hodin pro obecnou i měšťanskou část. Každý předmět byl vyučován jednu vyučovací hodinu týdně. Předmět kreslení, psaní, zpěv a tělesná výchova se nevyučoval. Do své budovy se chlapci z měšťanské části vrátili 26. března. V tentýž den se také navrátili chlapci z obecné části školy do hostince U Zlaté štiky.²¹¹ Výuka dívek ze Staroměstské obecné školy dívčí probíhala formou domácích úkolů. K částečnému obnovení vyučování došlo 6. března, které probíhalo polodenně. Žačky z měšťanské části školy dostávaly též domácí úkoly, avšak jejich následné polodenní vyučování nebylo tak časté. Ke vzdělávání dívek došlo 6. a 13. března dopoledne, 9. března odpoledne a 23. března po celý den.²¹² Studenti z vyšších ročníků obecné školy smíšené Na Skřivánku se 1. března dostavili do školy pro domácí úkoly. Od 6. března i tyto žáci

²⁰⁷ SOKA Pardubice, NAD č. 1003 – Národní škola chlapecká Nové město Pardubice. Školní kronika (1912 – 1929), SK č. 580, s. 79.

²⁰⁸ SOKA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592, s. 75.

²⁰⁹ SOKA Pardubice, NAD č. 1003 – Národní škola chlapecká Nové město Pardubice. Školní kronika (1912 – 1929), SK č. 580, s. 79.

²¹⁰ SOKA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 123.

²¹¹ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 220.

²¹² SOKA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561, s. 175.

navštěvovali budovu novoměstských měšťanských škol, kde polodenní výuka probíhala třikrát, pro páté ročníky pětkrát v týdnu. Od 11. dubna navštěvovali žáci opět budovu staroměstských škol.²¹³ Studenti novoměstských měšťanských škol navštívili v prvním březnovém týdnu dvakrát školu, aby si vyzvedli domácí úkoly. Od 5. března došlo k vytápění této školní budovy, která následně začala poskytovat zázemí nejen žákům z měšťanských škol na Novém Městě a Gymnázia, ale také studentům z Vyšší reálné školy chlapecké a všech obecných i měšťanských škol v Pardubicích.²¹⁴

Začátkem dubna se všechny školy vrátily a začalo se opět vyučovat podle stálého školního rozvrhu. Tento školní rok žádné další změny ve vyučování již nepřinesl a pomalu se blížil ke svému konci. K jeho zakončení došlo v sobotu 14. července 1917.²¹⁵

5.4. Čtvrtý válečný školní rok 1917/1918

Nový školní rok byl i tentokrát zahájen v termínu, a to v neděli 16. září.²¹⁶ Všechny změny ve vyučování, ke kterým během minulého školního roku došlo, byly postupně vráceny do původního stavu. Přesto by bylo dobré si aktuální stav školství v Pardubicích shrnout. Budovy staroměstských škol byly vráceny celé s výjimkou několika místností využívaných především ke skladovacím účelům. Mezi těmito zdmi probíhala výuka žáků z obou měšťanských škol. Zbytek budovy staroměstských škol chlapeckých využívali chlapci z obecné školy smíšené Na Skřivánku. Dívky z téže školy byly umístěny v budově staroměstských škol dívčích. Studenti obou staroměstských škol obecných využívali prostory v hostinci U Zlaté štiky. Budova novoměstský škol obecných byla vrácena pouze částečně. Jednalo se o dívčí část objektu, kde probíhalo vzdělávání chlapecké i dívčí obecné školy. Budova novoměstských měšťanských škol a Gymnázia nebyla nikdy zabrána. Mezi těmito zdmi našlo během války zázemí několik škol, avšak v tuto chvíli nebyl v objektu umístěn žádný jiný školní institut. Žáci z obecné školy smíšené U Kostelíčka navštěvovali pronajaté prostory nově vystavených domů ve Štrossově ulici. Budova této školy nebyla stále navracena a sloužila vojenským účelům. Jak již bylo naznačeno, tak i obecná škola smíšená Na Skřivánku neměla stále možnost využívat ke školním účelům svůj objekt, který byl nadále součástí Karantény. Budova studentů z Vyšší reálné školy chlapecké navracena již byla, takže

²¹³ SOKA Pardubice, NAD č. 1005 – Národní škola dívčí Skřivánek Pardubice. Kronika (1911 – 1948), SK č. 599, s. 86.

²¹⁴ SOKA Pardubice, NAD č. 1004 – Střední škola chlapecká Nové město Pardubice. Kronika školy (1908 – 1919), SK č. 583, s. 178.

²¹⁵ SOKA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561, s. 183.

²¹⁶ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 225.

i zde probíhala výuka se stálým rozvrhem. Dívčí reálné gymnázium o své prostory k výuce nikdy nepřišlo, avšak část objektu byla využívána pro vojenské účely, následkem čehož bylo potřeba pronajmout několik jiných místností v sousedním domě.

Po shrnutí stavu v jakém bylo školství v Pardubicích lze konstatovat, že nový válečný školní rok začal ve velmi přijatelných podmínkách, zaměříme-li se pouze na vyučovací prostory. Během školního roku 1917/1918 došlo k narušení výuky opět jen nepřízní počasí a nedostatkem uhlí. K přerušení výuky na školách došlo 5. listopadu a hned 7. listopadu bylo zahájeno polodenní vyučování v některých vytápěných budovách. Žáci ze staroměstských chlapeckých škol byli přesunuti do budovy Vyšší reálné školy chlapecké. Výuka probíhala třikrát v týdnu, vždy odpoledne.²¹⁷ Do stejné budovy byly částečně přemístěny také dívky ze staroměstských dívčích škol. I dívčí vyučování se konalo třikrát v týdnu vždy od 13:00 hodin. Výuka studentek ovšem probíhala také v jejich vlastní budově. Dívky z obecné části školy se vzdělávaly v místnostech Vyšší reálné školy chlapecké pouze ve středu. V pondělí a ve čtvrtek se vyučovalo nadále v budově staroměstských škol dívčích. Studentky z měšťanské části školy navštěvovaly pouze budovu Vyšší reálné školy chlapecké, a to v pondělí, ve čtvrtek a v sobotu.²¹⁸ Poslední školou, která využívala taktéž prostory téže chlapecké školy, byla obecná škola smíšená U Kostelíčka. V pondělí navštěvovali školu chlapci. V úterý a pátek byla budova k dispozici chlapcům i dívkám. Čtvrtek byl určen pouze pro výuku dívek.²¹⁹ Žákům z Vyšší reálné školy chlapecké sloužila budova od tohoto okamžiku pouze v dopoledních hodinách.²²⁰ Studenti z novoměstských měšťanských škol, novoměstských obecných škol, Gymnázia a obecné školy smíšené Na Skřivánku se dělili o jednu školní budovu. Celý týden v dopoledních hodinách probíhala výuka žáků z Gymnázia. Studenti z měšťanských škol měli pro vyučování vyhrazený celý den v pondělí a v pátek, ve středu navštěvovali školu pouze odpoledne. Žáci z obecných škol naopak využívali prostory v úterý, ve čtvrtek a zbylé odpolední půldny.²²¹ Zjednodušeně by se dalo říci, že tentokrát byli studenti z Nového Města umístěni do budovy novoměstských škol měšťanských a žáci ze Starého Města do Vyšší reálné školy chlapecké. Kvůli velkému nedostatku uhlí Místní školní rada

²¹⁷ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 227.

²¹⁸ SOKA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561, s. 189.

²¹⁹ SOKA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592, s. 86.

²²⁰ SOKA Pardubice, NAD č. 1051 – Reálné gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1896 – 1950), SK č. 642, s. 235.

²²¹ SOKA Pardubice, NAD č. 1004 – Střední škola chlapecká Nové město Pardubice. Kronika školy (1908 – 1919), SK č. 583, s. 199 – 200.

nakonec zastavila dnem 17. prosince vyučování úplně a následně prodloužila Vánoční prázdniny. Do školních lavic se tak děti opět usadily až 14. ledna 1918.²²² Přerušování výuky kvůli absenci topiva nastalo také ve dnech 11. a 16. února.²²³ Od 11. do 15. března došlo ke zlepšení počasí, následkem čehož mohlo probíhat vyučování v nevytápěných místnostech. Poté přišlo znovu ochlazení, proto se od 15. března do konce Velikonoc opět nevyučovalo.²²⁴ Začátkem dubna se všechny školy vrátily do budov, ve kterých probíhalo vyučování na začátku školního roku s výjimkou žáků obecné školy smíšené U Kostelíčka.²²⁵

Mimo krutých mrazů a stěhování žactva do vytápěných místností, je třeba zmínit právě onu budovu obecné smíšené školy U Kostelíčka. V listopadu 1917 došlo k jejímu navrácení vojenskou správou. Jelikož se ale nenacházela ve stavu, který by umožnil zahájení výuky, bylo potřeba nejprve provést několik úprav. Nedostatek pracovních sil opětovně využívání objektu pozdržel. Teprve začátkem března byl objekt připraven k zahájení vyučování, ke kterému došlo po skončení Velikonoc 3. dubna.²²⁶ K ukončení školního roku došlo v pondělí 15. července.²²⁷

5.5. Pátý válečný školní rok 1918/1919

Poslední školní rok, který byl poznamenán válečnými událostmi, byl zahájen v pravidelném termínu dnem 16. září. Na jeho počátku sloužila k vojenským účelům pouze budova obecné školy smíšené Na Skřivánku a částečně také budova novoměstských škol obecných. Objekt patřící škole Na Skřivánku byl krátce po zahájení školního roku navrácen a 3. října dětmi opět využíván. Do budov staroměstských škol se tak mohli následně navrátit žáci sídlící doposud v hostinci U Zlaté štiky.²²⁸ Přestože zabírání školních budov během první

²²² SOKA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 142.

SOKA Pardubice, NAD č. 1005 – Národní škola dívčí Skřivánek Pardubice. Kronika (1911 – 1948), SK č. 599, s. 98.

²²³ SOKA Pardubice, NAD č. 1004 – Střední škola chlapecká Nové město Pardubice. Kronika školy (1908 – 1919), SK č. 583, s. 206.

SOKA Pardubice, NAD č. 1005 – Národní škola dívčí Skřivánek Pardubice. Kronika (1911 – 1948), SK č. 599, s. 99.

²²⁴ SOKA Pardubice, NAD č. 1004 – Střední škola chlapecká Nové město Pardubice. Kronika školy (1908 – 1919), SK č. 583, s. 208.

²²⁵ SOKA Pardubice, NAD č. 1051 – Reálné gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1896 – 1950), SK č. 642, s. 235.

SOKA Pardubice, NAD č. 1004 – Střední škola chlapecká Nové město Pardubice. Kronika školy (1908 – 1919), SK č. 583, s. 208.

²²⁶ SOKA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592, s. 88 – 89.

²²⁷ SOKA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561, s. 201.

²²⁸ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 235.

světové války lze označit za největší problém ve školství v Pardubicích, nebyly to zdaleka jediné nesnáze. Postupem války ubývalo stále více učitelů, kteří byli nahrazováni mladými absolventkami. Školní knihovny byly uzavřené a studentské potřeby předražené. Špatné školní docházce také napomohly v zimě kruté mrazy, jelikož ne každý žák vlastnil kvalitní obuv a teplé oblečení. Nedostatek potravin a časté pracovní nasazení vysilovalo žáky natolik, že mnohdy ve školách usínali a jejich postoj k vyučování byl velmi lhostejný. Tyto a další problémy společně se zabíráním školních budov se staly každodenní realitou studentského života během první světové války.²²⁹ Nedlouho poté, co byl zahájen nový školní rok, došlo 28. října k vyhlášení Československé republiky. Tak skončila pro české studenty první světová válka. Problémy vzniklé válkou začaly postupně odeznívat. Zmínky v archivních fondech jsou však o následujících událostech mizivé, jelikož archivní prameny jsou nositelem převážně jiných informací, týkají se oslav vzniku republiky.

²²⁹ SOKA Pardubice, NAD č. 1003 – Národní škola chlapecká Nové město Pardubice. Školní kronika (1912 – 1929), SK č. 580, s. 102 – 103.

6. Vznik Československé republiky očima školních kronikářů

Každá školní kronika je rozdělena na záznamy, které začínají a končí společně se školním rokem. Ne vždy je ale na těchto několika málo stranách věnován zápis pouze škole a jejímu žactvu. Nemalá část je vždy psaná formou projevu úcty k panovníku a celému jeho rodu. V dobách války jsou zápisy obohaceny o pěstování vlastenectví v rakouském duchu, nebo potlačování nacionalismu. Stejní kronikáři po roce 1918 následně psali o velikém utrpení národa, zmiňovali osoby, jejichž díla byla během první světové války řazena mezi zakázaná, nebo svými zápisy napomáhali pěstovat kult osobnosti prezidenta republiky. Malí žáci, kterým byly vštěpovány hodnoty obou režimů, tak měli mnohdy v hlavách zmatek.

Záznam v každé školní kronice začíná zahájením školního roku. Tyto zápisy již obsahují prvky úcty k panovníku a v dobách války také někdy známky vlastenectví. „*Školní rok 1916 započal v sobotu dne 16. září 1916 bohoslužbami a vzýváním Ducha svatého ve školním chrámu Páně, zakončenými hymnou rakouských národů. Po službách Božích shromáždili se žáci v zimní tělocvičně školy, kde jim ředitel školy vylíčil skvělé úspěchy našich vítězných vojsk na všech nepřátelských frontách a nabádal je k lásce k Bohu, k vlasti a mateřskému jazyku, jakož i k neochvějné věrnosti posvátné osobě našeho nejmilostivějšího Zeměpána a Jeho Nejjasnějšího rodu. Trojnásobným provoláním Jeho Veličenstvu byla tato malá školní slavnost zakončena.*“²³⁰ Po rozpadu monarchie se tyto zápisy staly značně stručnějšími.

Dalším zápisem, který se v kronikách objevuje pravidelně, je záznam o oslavách panovníkových jmenin a narozenin. „*V den Nejvyšších jmenin Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. a Jeho Veličenstva císařovny Alžběty obcovaly žákyně slavným službám božím se sborem učitelským dne 4. října a 19. listopadu 1916.*“²³¹ „*V předvečer slavného dne Nejvyšších narozenin Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. ozdobeno město naše prapory v barvách zemských a říšských. Dne 18. srpna konány v děkanském chrámu Páně slavné bohoslužby o 9. hodině ranní. Před mší shromáždilo se žactvo všech zdejších škol před budovou novoměstské měšťanské školy a v průvodu za dozoru učitelstva ubíralo se s praporem školním před budovu c. k. okresního hejtmanství, kdež správcové a ředitelové škol tlumočili svá blahopřání. Potom bral se průvod do chrámu Páně. (...) Slavná mše svatá*

²³⁰ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 218.

²³¹ SOKA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 114.

ukončena zapěním Rakouské národní hymny.²³² Po vzniku Československé republiky byly tyto zápisy nahrazeny jediným. Týkaly se oslavy narozenin prezidenta Masaryka. „*Památný den 69 tých narozenin T. G. Masaryka oslavila škola naše prostým, ale důstojným způsobem dne 7. března 1919. Za přítomnosti celého sboru shromáždily se žákyně všech tříd (...) ve slavnostně ozdobené kreslírně (...). Nejprve se ujala slova učitelka (...), která podala přehled života, činnosti a významu našeho prvního presidenta (...). Trojnásobné „sláva“ následovalo po slovech řídící učitelky. Na to žákyně zapěly s nadšením národní hymnu. (...) Zpěvem písně „Hej Slované“ zakončena krátká, prostá a přitom přece dojemná slavnost tato.*“²³³ Všechny tyto výňatky pocházejí z jedné školní kroniky a jsou tedy psané stejným člověkem. Na zápisech je možné vidět, jak probíhaly školní oslavy nejvyšších představitelů našeho státu bez ohledu na stání zřízení. Zdali zúčastnění učitelé projevovali svou přítomností na oslavách sympatie k hlavě státu a ke státnímu zřízení, nebo šlo pouze o povinnost u této události být, ze zápisu nelze vyčíst.

Další typ zápisu, který je obsažený ve všech školních kronikách, se týká konce školního roku. „*Ukončujíc školní rok, zaslala škola naše Jeho Veličenstvu císaři a králi následující projev loajality. V hluboké úctě podepsané učitelstvo (...) školy dívčí v Pardubicích (...) ukončujíc školní rok 1914-1915 vzdalo s mládeží ve slavnostní chvíli hold Jeho císařskému a královskému Apoštolskému Veličenstvu. Samo pak zvláště pozvedá zraky k Nejvyššímu trůnu, ku Vládcí míru, k Panovníku Osvěty a Otcí národů, za jehož požehnané vlády položen základ nové škole obecné a projevuje Jeho Veličenstvu nejmilostivějšímu císaři a králi nejoddanější věrnost a spojuje se u vroucí prosbě, by Bůh žehnal Jeho Veličenstvu a sláva vojska vítězného radostí plnila srdce Jeho nadále.*“²³⁴ Po zániku monarchie probíhaly slavnosti u příležitosti ukončení školního roku nadále. „*Školní rok 1918/1919 ukončen byl 28. června 1919 službami božími (...). O desáté hodině sešel se sbor učitelský, žactvo a sezvaní hosté ve vyzdobené tělocvičně měšťanské školy (...), kde oslavena památka největšího Čecha, mistra Jana Husa. Slavnost zahájila za hrobového ticha řídící učitelka přiměřenou řečí, načež žákyně přednesly příležitostné básně. Zapěním písně „Hranice vzplála“ slavnost skončena.*“²³⁵ Podobným způsobem jsou vedeny zápisy prakticky ve všech školních kronikách.

²³² SOkA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 107 – 108.

²³³ *Tamtéž*, s. 189 – 191.

²³⁴ *Tamtéž*, s. 84.

²³⁵ *Tamtéž*, s. 203.

Na projevu úcty k oběma režimům by nebylo nic zvláštního, stejně tak není špatné vzdávat hold představiteli státu. To, co je ale na těchto záznamech zajímavé, je jejich mezník v podobně zápisu o vzniku Československé republiky. Mimo kladných vět, které oslavují vznik samostatného československého státu, se v kronikách objevují negace na monarchistický režim. Většina kronikářů tak během velmi krátkého času změnila názor, nebo zkrátka psala to, co se od ní očekávalo. V takovém případě slova, netýkající se pouze školních záležitostí, ztrácejí do jisté míry vážnost. Opomeneme-li dobu první světové války a její propagandu, tak po vzniku republiky a psaní o jeho oslavách nebylo již nutné zmiňovat negaci předchozího režimu.

„Žádné pero nedovede vylíčit slast, která srdce české blahem přeplněným zachvívá při zápisu událostí této doby. Spadly těžké okovy, které po tři staletí poutaly národ náš k říši rakousko-uherské, podél jeho nepřátelského nám rodu Habsburského. Padl černý dvouhlavý orel a z jeho trosek vzlétla bílá holubice míru a národní svobody k modrému nebes blankytu.“²³⁶ „Dozněl poslední tón písně otroka, porobeného to národa – jenž daleko odvrhl těžké okovy, které již až do kostí nemilosrdně řezaly a volně po staletích vydechl svobodný národ ve svobodném československém státě.“²³⁷ „Stali jsem se rázem svobodným národem, o jehož osudu nebudou rozhodovat cizácké dynastie a neschopná ministerstva, nýbrž který sám si upraví styky s ostatním světem i svůj život a pořádek ve vlastním domě. Že se tak stane v duchu moderním a lidovém, který souhlasí s povahou českého národa, toho zárukou je nám jméno prvního prezidenta naší republiky.“²³⁸ „V důsledku toho všeho císař Karel dne 11. listopadu 1918 odstoupil. Nám císař Karel k srdci nepřirostl – necítil s námi. My také otevřeně jsem stáli vždy proti němu. (...) Byl to slaboch, dítě svými názory a odnáší nyní trest za hříchy svých předků.“²³⁹

Poslední citovanou část dělí několik málo stran od zápisu s názvem „*J. V. císař Karel I. v nebezpečí života*“ kde je popsáno, jak císaři hrozilo nebezpečí v podobě utopení v řece. Událost se školy netýkala a její přítomnost ve školní kronice nebyla nutná. Obavy o císařův život záhy vystřídala slova, která jím opovrhovala.²⁴⁰

²³⁶ SOKA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565, s. 236.

²³⁷ SOKA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571, s. 167.

²³⁸ SOKA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592, s. 113.

²³⁹ SOKA Pardubice, NAD č. 1003 – Národní škola chlapecká Nové město Pardubice. Školní kronika (1912 – 1929), SK č. 580, s. 120.

²⁴⁰ *Tamtéž*, s. 93.

Během první světové války bylo vedení školních zápisů kontrolováno inspektorem a kronikáři museli být loajální. Po vzniku republiky již nebylo zapotřebí vracet se ke špatnostem monarchie, stačilo pouze vzdát hold novému státu. Opomeneme-li záznamy zmiňující předchozí režim, které se objevují v každé kronice, nelze se pozastavit bez zamyšlení nad větami urážející císaře. Zápisy tohoto typu byly zcela zbytečné a snižují tak vypovídací hodnotu některých zaznamenaných informací, které psala stejná ruka. O tom, že tyto pasáže nebyly nutností, nasvědčuje také jejich absence u většiny ostatních školních kronik.

Závěr

Školství v letech 1914 – 1918 bylo první světovou válkou silně poznamenáno. Hrůzy války měly negativní dopad nejen na školství, ale také na rodinné zázemí žáků a učitelů. Cílem této práce bylo zmapovat osud školních budov a zjistit, jak se školství vypořádalo se ztrátou míst potřebných pro vzdělávání školní mládeže. Využitím archivních pramenů jsem sledoval shánění náhradních vyučovacích prostorů a následnou výuku studentů napříč první světovou válkou. Zvolené cíle výzkumu mi napomohly lépe pochopit, jak moc složitá doba pro školství, ale také pro samotné studenty, v těchto letech panovala. Má práce byla zaměřena pouze na školy v Pardubicích, avšak výsledné dílo může být použito jako model pro všechna česká města. Každé město muselo bez rozdílu čelit stejným problémům, které s sebou válka přinesla.

Jedna z částí výzkumu se zabývala počtem studentů, navštěvující jednotlivé školní instituty. Tato část práce napomáhá porozumět nelehké situaci, do které se školy dostaly ztrátou školních budov. Sledované období se týkalo válečných školních let. Během tohoto časového úseku, tedy mezi školními lety 1914/1915 až 1918/1919, se podařilo nashromáždit materiál, ze kterého vyplívá neustálý nárůst žactva. Tyto zjištěné údaje mohou dále posloužit při zkoumání počtu obyvatelstva v souvislosti s rozvojem města.

Dalším přínosem této práce je její obrazová příloha, která zachycuje školní budovy. Každý objekt, který sloužil vzdělávacím účelům, je na přiložených fotografiích zachycen dvakrát. První fotografie zaznamenává budovu v podobě, v jaké se nacházela před vypuknutím první světové války. Následující fotografie byla pořízena během vzniku této práce. Čtenáři se naskytuje možnost nejen získat lepší představu o velikosti tehdejšího školství, ale také uvědomit si, jak velikému problému musely školy čelit po ztrátě těchto objektů. Fotografie jsou rovněž přínosem všem zájemcům o historii města, jelikož bylo doposud publikováno jen málo prací se starými fotografiemi s porovnáním dnešní doby.

Résumé

This bachelor thesis analyzes the state in which education in Pardubice was during the First World War. The thesis is divided into six chapters that are in chronological order. Also, it is necessary to note that this thesis focuses not only on primary education that, at the time, was divided into two types of schools, but also the high schools that allowed pupils to complete compulsory education.

The first chapter is dedicated to education in Pardubice prior to the outbreak of the First World War. It examines the enactment of the Education Act of 1869. The law brought many changes that greatly influenced education in the Lands of the Bohemian Crown. The chapter also examines the modification of the law or compares the state of education in the Lands of the Bohemian Crown to other countries of Cisleithania. The second chapter shows the changes that education went through over the course of the conflict. There is a description of the effects that mobilization had on pupils both at school and at home. Moving forward, attention is paid mainly to teaching. That was strongly influenced by the propaganda and cultivation of Austrian patriotism. On the other hand, nationalism was suppressed vehemently. An important part of the chapter is devoted to censorship of schoolbooks and books in school libraries. The last part of this chapter focuses on high school students who, due to their age, met the mobilization criteria. The aforementioned chapters lay grounds for subsequent research since, without systematic knowledge of the life and institutions of the period, it is impossible to understand complex issues of the wartime school years in Pardubice.

The third chapter focuses on individual schools in Pardubice. It is divided into several subchapters, which describe the history of the school institutions in which pupils were taught at the beginning of the First World War, starting from the start of the building process. Some of the descriptions highlight changes that greatly influenced the operation of those schools. Apart from the building process, descriptions of younger school buildings also explain the circumstances of their establishment. This part of the thesis deals solely with the education system of Pardubice and mainly shows its proportions.

The next chapter is devoted to the number of pupils at the beginning of each school year. The number of pupils in each school in Pardubice is divided into years and put into tables. For each year, there is the number of all classes, which also indicates the number of classrooms in which pupils were taught. This datum is observed throughout the whole First World War I. Therefore, the table contains the number of pupils in all five years.

Unfortunately, archival sources of the observed schools do not allow the table to be filled in fully. An infinitesimal fraction of the years in the table is left unfilled due to either illegibility of the entry or the fact that the records did not survive. Although in some cases, the number of pupils in individual years could not be put into the table, the total number of pupils is always stated. There is one exception because in one case, the chronicler forgot to or deliberately did not record the number of boys in the second year. However, the missing datum can be estimated based on the data from the previous year. What is recorded completely is the number of all classrooms. Each table is supplemented by the description of the source – an annual report or a school chronicle. The descriptions of the sources contain mentions of the records that are related to the number of pupils. This chapter facilitates better understanding of the size of the premises that served for teaching. Additionally, it explains how difficult it was for school during the First World War since they lost the premises for teaching. The data collected in this part of the research can be further used for the research of the number of inhabitants in relevance to the development of the city.

The fifth chapter deals with education in Pardubice during the First World War. The train of events is divided into five subchapters, which chronologically describe the hardships of the wartime school years. Attention is paid mainly to the takeovers of schools and subsequent search for new places for teaching. The absence of places for teaching affected education in Pardubice the most. So far, this issue has been omitted in scientific works. Conversely, the daily life of pupils is described very briefly. The chief reason for that is that there is a wide variety of books that cover this topic. Another issue that this thesis does not cover is the pupils' and teachers' going to the front line. This issue would be best examined separately when put into broader context.

The last chapter is devoted to school chronicles and their take on the formation of Czechoslovakia. The chapter compares records from the period of the monarchy with those from the period of Czechoslovakia. These records are not related exclusively to school matters. The vast majority of the records express loyalty to both regimes, however, the entry that speaks about the establishment of the republic describes the period of the monarchy as great suffering of the Czech nation. For this reason, the honesty of some words can be questioned. Regardless of that, these chronicles represent a wonderful source capturing the atmosphere of some of wartime school days.

The thesis includes a pictorial supplement, which shows mainly school buildings in which individual school institutions were located on the verge of the First World War. Each building that served for education before the declaration of war is still used by the city administration.

Nevertheless, not all of those premises are used for teaching. Every photograph – now considered historical – is followed by a photograph that was taken during the writing process of this thesis. That enables a comparison of the changes that had to be made due to their age, change of purpose or increase of capacity. The reader gets an opportunity to gain insight into the size of the contemporary education system and also to understand how big an issue it was for schools to have lost these buildings. The photographs are also valuable for everyone interested in the history of Pardubice since so far, only a few works comparing old photographs with present-day ones have been published. At the end of the pictorial supplement, there are photographs of wounded soldiers who found help in these buildings during the global conflict.

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

SOkA Pardubice, AP č. 603. Stručný vývoj obecných a měšťanských staroměstských škol, 1954 – 1972.

SOkA Pardubice, NAD č. 908 – Újezdní školní rada Pardubice. Korespondence (1914 – 1922), kart. č. 2.

SOkA Pardubice, NAD č. 997 – Měšťanská škola chlapecká Staré město Pardubice. Školní kronika (1894 – 1930), SK č. 565.

SOkA Pardubice, NAD č. 998 – Obecná škola dívčí Staré město Pardubice. Pamětní kniha (1922 – 1940), SK č. 562.

SOkA Pardubice, NAD č. 999 – Měšťanská škola dívčí Staré město Pardubice. Školní kronika (1905 – 1939), SK č. 561.

SOkA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1877 – 1900), SK č. 569.

SOkA Pardubice, NAD č. 1001 – Národní škola dívčí Nové město Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1921), SK č. 571.

SOkA Pardubice, NAD č. 1002 – Střední škola dívčí Nové město Pardubice. Kronika školy (1922 – 1940), SK č. 576.

SOkA Pardubice, NAD č. 1003 – Národní škola chlapecká Nové město Pardubice. Školní kronika (1912 – 1929), SK č. 580.

SOkA Pardubice, NAD č. 1004 – Střední škola chlapecká Nové město Pardubice. Kronika školy (1908 – 1919), SK č. 583.

SOkA Pardubice, NAD č. 1005 – Národní škola dívčí Skřivánek Pardubice. Kronika (1911 – 1948), SK č. 599.

SOkA Pardubice, NAD č. 1050 – Dívčí reálné gymnázium Pardubice. Školná kronika (1910 – 1927), SK č. 645.

SOkA Pardubice, NAD č. 1051 – Reálné gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1863 – 1896), SK č. 641.

SOkA Pardubice, NAD č. 1051 – Reálné gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1896 – 1950), SK č. 642.

SOkA Pardubice, NAD č. 1051 – Reálné gymnázium Pardubice. Výroční zprávy (1911 – 1949), kart. č. 49.

SOkA Pardubice, NAD č. 1052 – Gymnázium Pardubice. Pamětní kniha (1910 – 1953), SK č. 646.

SOkA Pardubice, NAD č. 1442 – Obecná škola smíšená Pardubice, U kostelíčka. Kronika obecné školy smíšené (1900 – 1918), SK č. 592.

Dobová odborná literatura

ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II. Dějinný a místopisný obraz, společná práce učitelstva školního okresu Pardubického*. Díl druhý. GARN, 2015.

ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III. Dějinný a místopisný obraz, společná práce učitelstva školního okresu Pardubického*. GARN, 2015.

SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl III., část 2, Školství. Nákladem města Pardubic, 1927.

VÁCHA, František. *Pardubice za světové války*. Vydáno péčí městského osvětového sboru v Pardubicích, 1937.

Současná odborná literatura

BOROVÍČKA, Michael et al. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek 12. b, 1890-1918. Praha: Paseka, 2013. ISBN 80-7185-264-3.

HUŇÁČEK, Miloslav. A B – Zet Pardubicka, školy, sešit 7. *Pardubické školy*. Klub přátel Pardubicka a Společnost pro rozvoj Pardubicka, 1999.

KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2429-4.

KOTYK, Jiří. A B – Zet Pardubicka, sešit 72. *Hotel Zlatá štika v Pardubicích, historie a současnost (k 150. výročí pohostinství v budově)*. Klub přátel Pardubicka, 2016.

LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš. *Vše pro dítě: válečné dětství 1914-1918*. Praha: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-499-4.

LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0737-5.

MICHLOVÁ, Marie. *Byli jsme a budem aneb česká každodennost 1914 – 1918*. Čas, 2013. ISBN 978-80-747-5028-1.

RAZSKAZOV, Jiří. *Pardubice v běhu staletí*. Nakladatelství Helios Jiří Razskazov, 2012. ISBN 80-85211-31-9.

Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850 – 1970. Díl první, svazek I. Praha, Federální statistický úřad, 1987.

ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska, české střední školy v letech 1867 – 1918*. Praha: Libri, 2007. ISBN 978-80-7277-163-9.

SOMR, Miroslav. *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.

ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*. 2., doplněné vydání. Praha: NLN, 2014. ISBN 978-80-7422-302-0.

VALIŠOVÁ, Alena – KASÍKOVÁ, Hana (eds.). *Pedagogika pro učitele*. 2., rozšířené a aktualizované vyd. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3357-9.

Internetové zdroje

O škole. Online, [cit. 06. 01. 2018].

URL:<<http://zsstefanikova-pce.cz/oskole>>.

Sbírky Východočeského muzea v Pardubicích, Fotoarchiv, Staré Pardubice, inv. č. p-3089.
Online, [cit. 6. 2. 2019].

URL:< <http://www.vcm-sbirky.cz/thumbs/lrg-235-p-3089.jpg>>.

Sbírky Východočeského muzea v Pardubicích, Fotoarchiv, Staré Pardubice, inv. č. p-3289.
Online, [cit. 6. 7. 2018].

URL:<<http://www.vcm-sbirky.cz/thumbs/lrg-247-p-3289.jpg>>.

Z historie školy. Online, [cit. 11. 01. 2018].

URL:<<http://www.zsbrve.cz/o-nas/z-historie-skoly>>.

Seznam zkratek

AP – Archivní pomůcka

inv. č. – Inventární číslo

kart. – Kartón

NAD – Národní archivní dědictví

obr. – Obrázek

SK – Sběrka kronik

SOkA – Státní okresní archiv

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Počet žáků Staroměstské měšťanské a obecné školy chlapecké.

Tabulka č. 2: Počet žáků Staroměstské měšťanské a obecné školy dívčí.

Tabulka č. 3: Počet žáků Novoměstské obecné školy chlapecké a dívčí.

Tabulka č. 4: Počet žáků Novoměstské měšťanské školy chlapecké a dívčí.

Tabulka č. 5: Počet žáků obecné školy smíšené U Kostelíčka.

Tabulka č. 6: Počet žáků obecné školy smíšené Na Skřivánku.

Tabulka č. 7: Počet žáků Vyšší reálné školy chlapecké.

Tabulka č. 8: Počet žáků Dívčího reálného gymnázia.

Tabulka č. 9: Počet žáků Gymnázia.

Seznam příloh

- Obr. č. 1: Staroměstská měšťanská a obecná škola chlapecká.
- Obr. č. 2: Budova bývalé Staroměstské školy chlapecké, současnost.
- Obr. č. 3: Staroměstská měšťanská a obecná škola dívčí.
- Obr. č. 4: Budova bývalé Staroměstské školy dívčí, současnost.
- Obr. č. 5: Novoměstská obecná škola chlapecká a dívčí.
- Obr. č. 6: Budova bývalé Novoměstské obecné školy, současnost.
- Obr. č. 7: Novoměstská měšťanská škola chlapecká a dívčí.
- Obr. č. 8: Budova bývalé Novoměstské měšťanské školy, současnost.
- Obr. č. 9: Obecná škola smíšená U Kostelíčka.
- Obr. č. 10: Budova bývalé školy U Kostelíčka, současnost.
- Obr. č. 11: Obecná škola smíšená Na Skřivánku.
- Obr. č. 12: Budova bývalé školy Na Skřivánku, současnost.
- Obr. č. 13: Vyšší reálná škola chlapecká.
- Obr. č. 14: Budova bývalé Vyšší reálné školy chlapecké, současnost.
- Obr. č. 15: Dívčí reálné gymnázium.
- Obr. č. 16: Budova bývalého Dívčího reálného gymnázia, současnost.
- Obr. č. 17: Restaurace U Zlaté Štiky.
- Obr. č. 18: Restaurace U Zlaté Štiky, současnost.
- Obr. č. 19: Budova jezdeckých kasáren.
- Obr. č. 20: Pohlednice s budovou jezdeckých kasáren.
- Obr. č. 21: První ranění vojáci v jedné z novoměstských škol.
- Obr. č. 22: Ranění vojáci před Vyšší reálnou školou chlapeckou.

Obr. č. 23: Ranění vojáci v jedné z obecných škol.

Obr. č. 24: Ranění vojáci ve školní tělocvičně.

Přílohy

Obr. č. 1: Staroměstská měšťanská a obecná škola chlapecká.²⁴¹

Obr. č. 2: Budova bývalé Staroměstské školy chlapecké, současnost.²⁴²

²⁴¹ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II.* Díl druhý, s. 247.

²⁴² Soukromý archiv, fotografováno 2. 7. 2018.

Obr. č. 3: Staroměstská měšťanská a obecná škola dívčí.²⁴³

Obr. č. 4: Budova bývalé Staroměstské školy dívčí, současnost.²⁴⁴

²⁴³ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl III., část 2, Školství, s. 224 – 225.

²⁴⁴ Soukromý archiv, fotografováno 3. 7. 2018.

Obr. č. 5: Novoměstská obecná škola chlapecká a dívčí.²⁴⁵

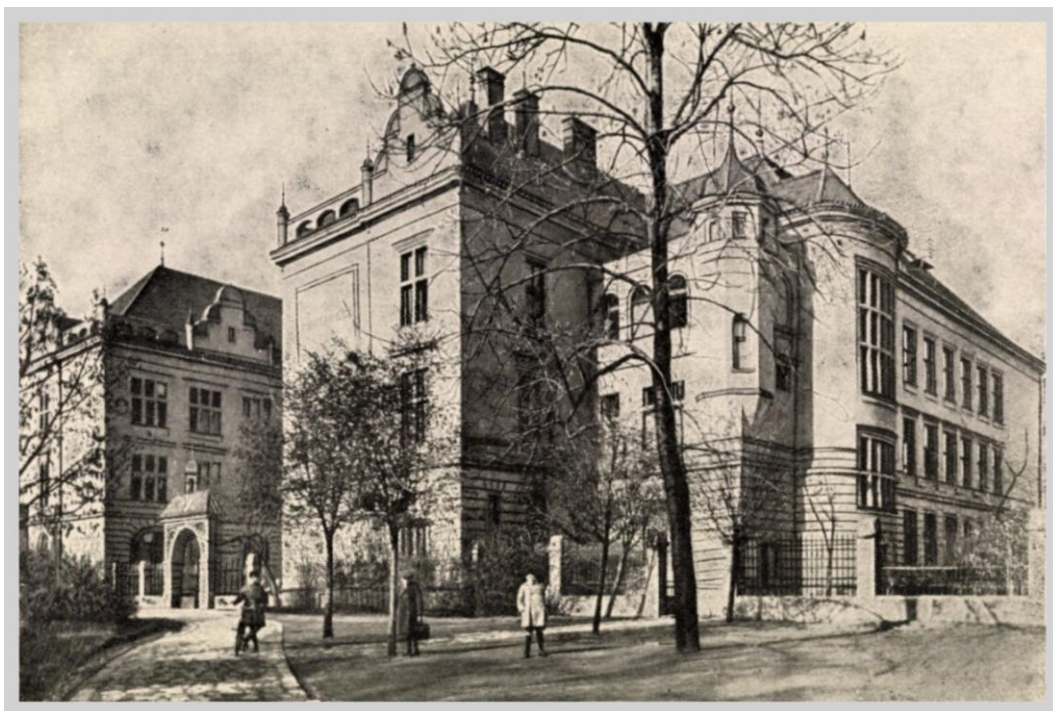
Obr. č. 6: Budova bývalé Novoměstské obecné školy, současnost.²⁴⁶

²⁴⁵ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl III., část 2, Školství, s. 232 – 233.

²⁴⁶ Soukromý archiv, fotografováno 2. 7. 2018.

Obr. č. 7: Novoměstská měšťanská škola chlapecká a dívčí.²⁴⁷

Obr. č. 8: Budova bývalé Novoměstské měšťanské školy, současnost.²⁴⁸

²⁴⁷ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl III., část 2, Školství, s. 200 – 201.

²⁴⁸ Soukromý archiv, fotografováno 2. 7. 2018.

Obr. č. 9: Obecná škola smíšená U Kostelíčka.²⁴⁹

Obr. č. 10: Budova bývalé školy U Kostelíčka, současnost.²⁵⁰

²⁴⁹ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl III., část 2, Školství, s. 240 – 241.

²⁵⁰ Soukromý archiv, fotografováno 3. 7. 2018.

Obr. č. 11: Obecná škola smíšená Na Skřivánku.²⁵¹

Obr. č. 12: Budova bývalé školy Na Skřivánku, současnost.²⁵²

²⁵¹ Sbírký Východočeského muzea v Pardubicích, Fotoarchiv, Staré Pardubice, inv. č. p-3289. Online, [cit. 6. 7. 2018]. URL:<<http://www.vcm-sbirky.cz/thumbs/lrg-247-p-3289.jpg>>.

²⁵² Soukromý archiv, fotografováno 2. 7. 2018.

Obr. č. 13: Vyšší reálná škola chlapecká.²⁵³

Obr. č. 14: Budova bývalé Vyšší reálné školy chlapecké, současnost.²⁵⁴

²⁵³ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko I., II.* Díl druhý, s. 240 – 241.

²⁵⁴ Soukromý archiv, fotografováno 2. 7. 2018.

Obr. č. 15: Dívčí reálné gymnázium.²⁵⁵

Obr. č. 16: Budova bývalého Dívčího reálného gymnázia, současnost.²⁵⁶

²⁵⁵ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl III., část 2, Školství, s. 208 – 209.

²⁵⁶ Soukromý archiv, fotografováno 2. 7. 2018.

Obr. č. 17: Restaurace U Zlaté štiky.²⁵⁷

Obr. č. 18: Restaurace U Zlaté Štiky, současnost.²⁵⁸

²⁵⁷ Soukromý archiv.

²⁵⁸ Tamtéž, fotografováno 2. 7. 2018.

Obr. č. 19: Budova jezdeckých kasáren.²⁵⁹

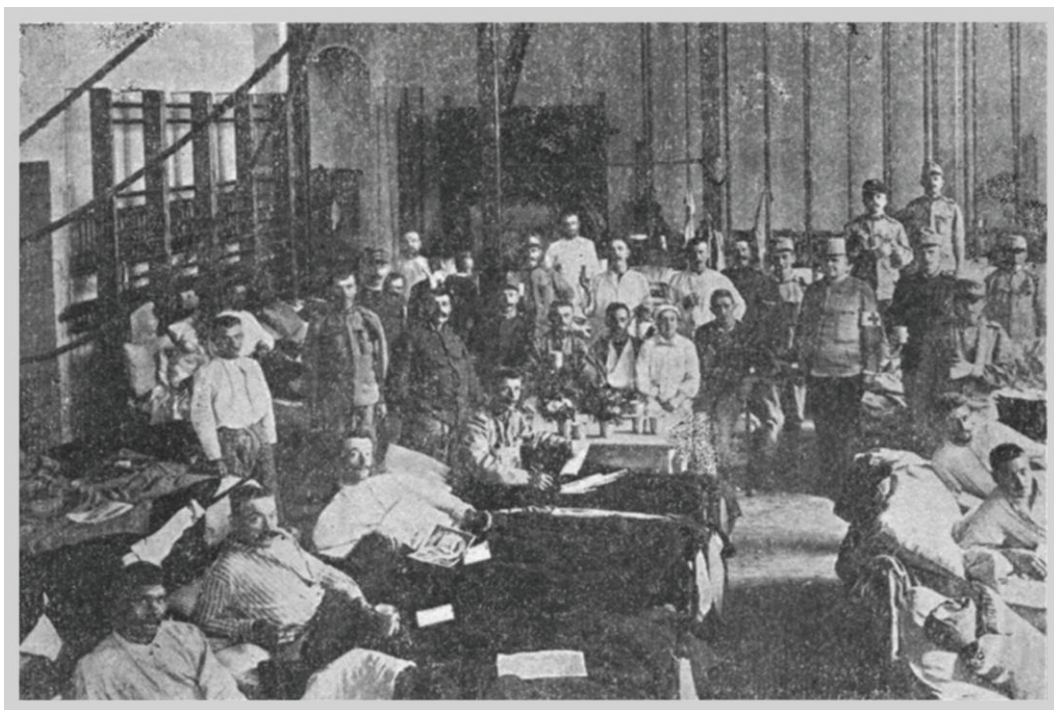
Obr. č. 20: Pohlednice s budovou jezdeckých kasáren.²⁶⁰

²⁵⁹ Sbírký Východočeského muzea v Pardubicích, Fotoarchiv, Staré Pardubice, inv. č. p-3089. Online, [cit. 6. 2. 2019]. URL:< <http://www.vcm-sbirky.cz/thumbs/lrg-235-p-3089.jpg>>.

²⁶⁰ Soukromý archiv.

Obr. č. 21: První ranění vojáci v jedné z novoměstských škol.²⁶¹

Obr. č. 22: Ranění vojáci před Vyšší reálnou školou chlapeckou.²⁶²

²⁶¹ ROSŮLEK, František Karel. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.*, s. 543.

²⁶² *Tamtéž*, s. 544.

Obr. č. 23: Ranění vojáci v jedné z obecných škol.²⁶³

Obr. č. 24: Ranění vojáci ve školní tělocvičně.²⁶⁴

²⁶³ VÁCHA, František. *Pardubice za světové války*, s. 55.

²⁶⁴ *Tamtéž*, s. 59.